

ПРАВАТА НА ЧОВЕКА В БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ 2004 ГОДИНА

Доклад на Български хелзинкски комитет март 2005

През цялата 2004 г. България бе управлявана от коалиционното правителство на Националното движение Симеон Втори (НДСВ) на бившия български монарх Симеон Сакскобургготски и Движението за права и свободи (ДПС) – политическата партия, подкрепяна от основната част от българските турци, част от български говорещите мюсюлмани и част от ромите. През годината положението с правата на човека в България като цяло не отбеляза никакви съществени подобрения. В някои сфери, като например правото на свобода на религията и убежденията, то дори се влоши.

На 6 октомври Европейската комисия публикува своя пореден Редовен доклад за напредъка на България по пътя на присъединяването към Европейския съюз.¹ Макар, както и предишни документи, докладът да отбелязва, че България изпълнява критериите на Копенхагенския европейски съвет от 1993, той установи редица сериозни проблеми с правата на човека, свързани със свръхупотребата на физическа сила и огнестрелно оръжие от правоприлагащите органи, положението в затворите и в домовете за настаняване на лица с умствени затруднения, правната помощ в наказателния процес, свободата на изразяване, правата на децата, както и с интегрирането на ромското малцинство. Заедно с това, докладът не успя да обсъди по адекватен начин и да отпрати необходимите препоръки в някои сфери, като например религиозната свобода.

През 2004 г. срещу България бяха произнесени рекорден брой осъдителни решения от Европейския съд по правата на човека в Страсбург – общо 25.² В още един случай държавата постигна приятелско споразумение с жалбоподателите като им изплати обезщетения и съдебни разноски. В един случай съдът отказа да намери нарушение на Европейската конвенция за правата на човека. Както и в предходни години, държавата не направи нищо, за да потърси отговорност от институциите и длъжностните лица, предизвикали нарушенията.

1. Право на живот

Законодателните и практически гаранции за защита правото на живот в България през 2004 г. продължиха да бъдат под равнището на международните стандарти. Член 80 от *Закона за Министерството на вътрешните работи* позволява употреба на огнестрелно оръжие при задържане на лице, извършващо или извършило дори дребно престъпление или за предотвратяване на бягство на лице, задържано за извършено дори дребно престъпление. Той не съответства на принцип 9 от *Принципите на ООН за употреба на сила и огнестрелно оръжие от правоприлагащите органи*. И през 2004 г., както и през предходните години, този сериозен проблем със законодателството породи убийства и осакатявания на хора в резултат на свръхупотреба на огнестрелно оръжие от органите на реда. Както и в предходните години, ромите бяха свръхпредставени сред жертвите на подобни инциденти.

¹ Cf. 2004 Regular Report on Bulgaria's progress towards accession, SEC(2004) 1199, достъпен на: http://europa.eu.int/enlargement/report_2004.

² Всички решения срещу България, които се цитират по-долу, са достъпни на сайта на Европейския съд по правата на човека: www.echr.coe.int.

През 2004 г. БХК констатира най-малко два случая, в които полицейски служители отнеха живота на граждански лица при изпълнение на служебните си задължения. И в двата случая има основания да се предполага, че служителите на реда са употребили смъртоносно огнестрелно оръжие при обстоятелства, в които международните стандарти изключват това.

На 27 март в Пловдив полицейски сержант простреля смъртоносно в главата рома Кирил Анков Стоянов. По сведения на полицията, полицейски патрул се опитал да спре 24-годишния Стоянов за проверка, но той побягнал. Според официалната версия полицаите се втурнали да го гонят и стреляли предупредително във въздуха. Стоянов извадил нож срещу тях и, след ръкопашна схватка, единият от тях го прострелял в главата. Роднините на Стоянов са категорични, че той никога не е носил нож. Пловдивската военна прокуратура образува следствено дело по случая за убийство по непредпазливост срещу полицейския служител. На 12 август 2004 г. следственото дело бе прекратено от зам.-окръжния прокурор на Пловдивската военноокръжна прокуратура. Прекратяването бе обжалвано от адвокатите на починалия, но до края на годината никой не бе привлечен към отговорност във връзка с инцидента.

На 4 август полицейски сержант от РПУ-Самоков простреля смъртоносно рома Борис Михайлов. След подаден сигнал за кражба от камион авто-патрул от РПУ-Самоков започнал преследване на предполагаемите крадци. Според показанията на служителите на МВР, както и в случая с Кирил Стоянов в Пловдив, 29-годишният мъж извадил нож и влязъл в схватка с полицаия, след което сержантът прострелял Михайлов смъртоносно в главата. Близките на Михайлов твърдят, че той не е носил нож, а прострелването е било, за да бъдат сплашени ромите след сблъсък с горските стражари от предишния ден (тогава група роми нападناха петима горски стражари, двама от които бяха настанени в болница). По случая бе образувано предварително производство по чл. 119 от Наказателния кодекс – превишаване пределите на неизбежна отбрана. С постановление от 29 октомври 2004 г. наказателното производство по случая беше прекратено от Софийска военноокръжна прокуратура която прецени, че огнестрелното оръжие е употребено законно. Прекратяването бе обжалвано от адвоката на Михайлов, в резултат на което на 13 декември Софийски военен съд отмени постановлението за прекратяване на следственото дело по случая. Към края на годината предварителното производство по делото не бе приключило.

През 2004 г. в българските институции за настаняване на лица с умствени затруднения загубиха живота си няколко души в резултат на насилия между домуващи при бездействието и неадекватните грижи на персонала.³

На 26 февруари Европейският съд по правата на човека в Страсбург се произнесе с решение по делото *Начова и други срещу България*. Делото засягаше убийството от военни полицаи през 1996 г. на двама войници-бегълци от дисциплинарен батальон, в който те отбиваха наказания лишаване от свобода. Съдът намери нарушение на член 2 (право на живот) от *Европейската конвенция за правата на човека* след като прецени, че употребата на смъртоносно огнестрелно оръжие срещу двамата не е било необходимо, а разследването на убийството от държавните органи е било неадекватно. Той също така намери нарушение на член 14 от конвенцията (забрана за дискриминация) заради липсата на разследване на това, доколко изразените от единия от полицаите расистки нагласи са изиграли роля в употребата на смъртоносно оръжие. Впоследствие делото бе отнесено от правителството към Голямата камера, която предстои да се произнесе през 2005 г.

През декември 2004 г. Пловдивският военен съд постанови своята присъда по случая с убийството на Севал Себахтин Расим, български гражданин, 28-годишен към момента на смъртта. Престъпното деяние бе извършено на 17 февруари 2002 г. на самата гранична

³ Виж по-долу **Дискриминация към хората с умствени увреждания в институциите**.

бразда от трима професионални служители на НС "Гранична полиция" и четирима срочнослужещи (наборници). Съдът намери, че извършителите са причинили смъртта на жертвата при изпълнение на техните служебни задължения – при задържането на Расим след нередовно преминаване на границата и превеждане на други лица през нея. Присъдата потвърди установените на предварителното следствие данни, че смъртта е причинена от използването на нерегламентирани средства за упражняването на физическа сила от страна на полицейските служители – юмруци, ритници, приклади, прилагане тежест върху тялото на пострадалия и др. Констатирано бе също и прекомерно използване на позволени от закона помощни средства – полицейски палки. Защитата на подсъдимите обжалва присъдата пред Софийския военноапелативен съд.

Въпреки че проследи отблизо развитието на случая,⁴ БХК не може да се ангажира с подробни данни на този етап, тъй като присъдата не е влязла в сила. Все пак може да се отчете, че досъдебното производство бе проведено с необходимото старание от страна на властите, макар да се наложи събирането на допълнителни доказателства по време на съдебната фаза.

2. Изтезания, нечовешко и унижително отнасяне и наказание, свръхупотреба на сила от правопривлагодящите органи

През 2004 г. положението с изтезанията, нечовешкото и унижително отнасяне и наказание в България стана обект на оценка от няколко международни организации. На 11 март Европейският съд по правата на човека в Страсбург се произнесе с решения по делата *Г.Б срещу България* и *Йоргов срещу България*. Те засягаха положението на двама осъдени на смърт, чийто присъди след 1998 г., когато България отмени смъртното наказание, бяха заменени с доживотен затвор. По тях съдът реши, че строгият режим на изолация, съчетан с лоши материални условия, представлява нечовешко и унижително отнасяне в нарушение на член 3 от *Европейската конвенция за правата на човека*. На 19 май същият съд осъди България да плати парична компенсация на жалбоподателката по делото *Тотева срещу България* за нарушение на член 3 от Конвенцията във връзка с малтретиране от полицейски служители на възрастна жена през 1995 г. и последваща липса на ефективно разследване на инцидента. По друго, особено важно дело, по което България бе осъдена за нарушаване на член 3 от Конвенцията на 30 септември, това на *Кръстанов срещу България*, съдът реши, че гражданскоправният ред, в рамките на който жалбоподателят е получил парична компенсация за побой от полицейски служители през 1995 г. не е достатъчен, за да задоволи изискванията за разследване и противодействие срещу подобни действия. Съдът бе категоричен, че ако властите ограничат своята реакция на умишленото малтретиране на граждани от полицаи само с изплащането на парична компенсация, без наказателно преследване на виновните, това би означавало безнаказаност, а задължението за забрана на изтезанията и малтретирането би било неефективно.

През юни Европейският комитет срещу изтезанията (КПИ) публикува два свои доклада в резултат от редовното посещение в България през април 2002 г. и в резултат от *ad hoc* посещение в три социални дома за възрастни и деца с умствени затруднения през декември 2003 г.⁵ В доклада си след редовното посещение КПИ констатира редица сериозни проблеми със свръхупотребата на сила от полицейски служители и с нечовешките условия

⁴ "Гранични полицаи ще отговарят за смъртта на каналджия", *Обектив*, бр. 91, септември 2002 г., София; Виж също: *Правата на човека в България през 2002 г.*, Годишен доклад на Български хелзинкски комитет, февруари 2003 г., достъпен на: www.bghelsinki.org.

⁵ Двамата доклада, заедно с отговорите на българското правителство, са достъпни на <http://www.cpt.coe.int>.

на задържане в институциите на Министерството на вътрешните работи, Министерството на правосъдието, Министерството на здравеопазването и Министерството на труда и социалната политика. Той изрази загриженост от многобройните жалби, получени от неговата делегация, срещу изтезания и малтретиране в институциите на Министерството на вътрешните работи. В няколко от посетените следствени арести и затвори делегацията на КПТ констатира нечовешки материални условия, пренаселеност и липса на занимания. Обект на още по-сурова оценка бяха условията в посетените психиатрични институции – както Държавната психиатрична болница в с. Карлуково, така и посетените социални домове към Министерството на труда и социалните грижи.

В доклада си след ad hoc посещението в социалните домове делегацията на КПИ констатира редица сериозни проблеми с материалните условия, настаняването и третирането на домуващите в домовете за възрастни с умствени затруднения в с. Пастра, община Рила и в с. Раздол, община Струмяни. Редица аспекти от живота в домовете бяха описани като нечовешки и унижителни. Комитетът направи незабавни бележки по чл.8, ал.5 от *Конвенцията срещу изтезанията* и препоръча спешното преместване на домуващите от дома в Пастра в подходяща институция, която да предложи адекватни социални услуги. По време на посещението българското правителство увери делегацията, че домът в Раздол също ще бъде закрит, а домуващите – преместени в друг, по-добър дом. До края на 2004 г. обаче нито единият, нито другият дом бяха преместени, а условията и в двата продължиха да бъдат нечовешки и унижителни.

През май Комитетът на ООН срещу изтезанията разгледа третия и четвъртия периодични доклади на България и на 11 юни направи своите изводи и препоръки по тях.⁶ Комитетът за пореден път отбеляза липсата в българското законодателство на наказателен състав за изтезание, който да съдържа всички елементи на определението от член 1 на *Конвенцията против изтезанията*. Той изрази загриженост от многобройните жалби срещу полицейско насилие, което засяга непропорционално ромите, както и от липсата на адекватно разследване в тези случаи. Част от загрижеността и препоръките на комитета бяха насочени към нечовешките условия в българските арести и в психиатричните институции. Друга важна част засегна практиката по експулсиране на чужденци в страни, в които техният живот и сигурност биха били застрашени от риск да бъдат изтезавани. Комитетът обърна особено внимание на неадекватната система от превантивни мерки, включително на необходимостта от гарантиране на ефективен достъп до адвокатска защита на всички обвиняеми и подсъдими. До края на 2004 г. българските власти не направиха промени в законодателството и не предприеха почти нищо на практика, за да изпълнят препоръките на комитета.

През януари 2005 г. БХК анкетира лишени от свобода в три затвора (в Пловдив, Плевен и Белене) за условията на тяхното задържане и предварително разследване. Изследването, което е представително за трите затвора, но не е представително за системата като цяло, обхваща лишените от свобода, чиито досъдебни производства са започнали след 1 септември 2002 г. В сравнение с аналогично изследване през 2003 г. в същите затвори, новото изследване показва тенденция към намаляване на оплакванията от употреба на сила по време на задържане и вътре в полицейските управления. Намалението на оплакванията за малтретиране по време на задържане бе със 7% (от 24% на 17% от анкетираните), а намалението на оплакванията от употреба на сила вътре в полицейските управления бе с 11% (от 28% на 11% от анкетираните). Въпреки низходящата тенденция, делът на оплакванията се от незаконна употреба на физическа сила остава висок. Някои от лишените от свобода описаха жестоки практики на изтезания и малтретиране от полицейски служители по време на тяхното задържане и в хода на разследването. Стана също така ясно,

⁶ Изводите и препоръките на Комитета срещу изтезанията са достъпни на www.unhchr.ch.

че тези практики варират силно в отделните региони, което говори за липса на последователна политика и контрол на централно равнище.

През 2004 г. БХК осъществи изследвания на следствените арести и на домовете за социални грижи за лица с умствени затруднения. Изводите и от двете изследвания бяха, че пребиваването в много от тези институции е равносилно но нечовешко и унижително отнасяне в нарушение на международните стандарти.⁷

3. Право на свобода и сигурност на личността

През 2004 г. Европейският съд по правата на човека в Страсбург произнесе осем решения срещу България за нарушение на правото на свобода и сигурност на личността. В голямата си част това бяха дела отпреди реформата на наказателния процес, която влезе в сила от началото на 2000 г. и засягаха правомощията на прокуратурата и следствието, които бяха премахнати с тази реформа. Друга част засягаха нарушения на закона.

През юли 2004 г. българският парламент прие нов *Закон за здравето*, с който уреди по нов начин настаняването и лечението по принудителен ред на лица с психични разстройства. БХК участва със свои експерти в изработването на проектозакона. Окончателната версия на закона се различаваше в няколко пункта от тази на проектозакона, но като цяло преодоля проблемите с лишаването от свобода в нарушение на международните стандарти, породени от делото *Върбанов срещу България* от 2000 г. и няколкото други последвали го дела. Законът предвижда всякакво настаняване и лечение в психиатричен стационар да става с решение на съда, освен в случаите по спешност, когато те се осъществяват по решение на лекар. Той прави разлика между решението за настаняване и решението за лечение и изисква от съда да се произнесе дали настаняваният има способност да даде информирано съгласие за лечение. Законът също така забранява лечение по време на експертиза и ограничава възможността за прилагане на мерки за физическо ограничаване на пациентите. Специална разпоредба изисква личното присъствие на настанявания по време на гледане на делото за принудително настаняване и лечение, както и задължителното участие на адвокат.

Новият *Закон за здравето* обаче влезе в сила от 1 януари 2005 г. През цялата 2004 г. настаняването в психиатрични стационари за експертиза продължи да става с постановление на прокуратурата в нарушение на международните стандарти.

Друг сериозен проблем с правото на свобода и сигурност на личността през годината продължи да бъде настаняването в социални домове за лица с психични затруднения. Тези настанявания стават по административен ред, без съдебен контрол и, както БХК нееднократно отбелязва в процеса на своето наблюдение, са често произволни. През 2004 г. не бяха взети никакви мерки за реформиране на тази процедура.

През юли 2004 г. парламентът прие изменения и допълнения на *Закона за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните*. С тях процедурата за настаняване на деца, извършили противообществени прояви в социално-педагогически интернати и във възпитателни училища-интернати, се реформира. Настаняването стана възможно само по съдебен ред, за което БХК пледира от десет години. Но процедурата запази функциите на комисиите за борба с противообществените прояви на малолетните и непълнолетните, което внесе в нея значително объркване и тромавост. В някои пунктове,

⁷ Виж по-долу *Условията в местата за лишаване от свобода и Дискриминация към хората с умствени увреждания в институциите*.

като например липсата на задължително участие на адвокат и неразчленеността на понятието “противообществена проява” на отделни състави, тя не съответства на стандартите за справедлив процес.

4. Независимост на съдебната власт и справедлив процес

По отношение на съдебната система основните събития през 2004 г. бяха изборът на нов Висш съдебен съвет, внесените от правителството и приети от парламента през април 2004 г. изменения в *Закона за съдебната власт*, както и последвалите назначения от Висшия съдебен съвет на нови председатели на звена в съдилищата, прокуратурите и следствените служби. През годината правителството работеше и по законодателни инициативи, целящи приемане на цялостно регулиране на административния процес, реформа на изпълнителното производство, приемането на закон, регулиращ организацията на предоставяне на безплатна адвокатска помощ в наказателния и гражданския процес и изработването на нов *Наказателно-процесуален кодекс*.

Основните проблеми, свързани с функционирането на правораздаването в България, обаче останаха непроменени и през 2004 г. Те са свързани с липсата на достатъчни гаранции за независимост на съда от институционални и частни интереси, неефективност на предварителното производство по наказателни дела, прекомерната продължителност на съдебните производства, както гражданските така и наказателните, продължителността на предварителните следствия по наказателни дела и много ниската ефективност на изпълнителните производства по влезли в сила решения по граждански дела. Приетите изменения в *Закона за съдебната власт* през 2002 и през 2004 година въведоха известни структурни подобрения, но не положиха основата на цялостна реформа на системата, а още по-малко би могло да се твърди, че имат осезаем практически ефект. Възможностите за ефективна реформа на съдебната система бяха силно затруднени с Решение №3 от 10.04.2003 г. на Конституционния съд.⁸ И през 2004 г. политическите партии в парламента, макар и да признаваха необходимостта от такава реформа, не можаха да постигнат консенсус за нейното осъществяване. Както поради критиките, отправени към българската правораздавателна система в контекста на процеса на присъединяване към Европейския съюз, така и поради все по-изострените критики от страна на обществените организации, медиите и бизнеса, необходимостта от цялостна реформа на съдебната система се превърна в централна тема на обществено-политическия дебат през 2004 година.

След постигнатото изменение на *Конституцията* през есента на 2003 година, откриващо възможност за създаване на процедура за отстраняване на магистрати поради груби служебни нарушения, парламентът прие изменения на *Закона за съдебната власт*, в който тази процедура беше законодателно уредена.⁹ Регламентирани бяха и другите изменения в Конституцията от края на 2003 година. През периода след приемането на тези промени обаче нямаше индикации, че ръководството на съдебната система в лицето на Висшия съдебен съвет възнамерява да използва тези процедури активно за преодоляване на проблемите с ефективността в работата на системата, и, още по-важно, с корупцията.

⁸ Тълкувателно решение по конст. д. № 22/2002 г., с което Конституционният съд прие, че единствено Велико народно събрание може да променя структурата на съдебната власт.

⁹ *Закон за съдебната власт*, изм. и доп., ДВ бр. 29 от 9.04.2004 г., в сила от 9.04.2004 г., изм., ДВ бр. 36 от 30.04.2004 г., в сила от 31.07.2004 г. Измененията предвидиха ново основание за освобождаване на магистрати, “тежко нарушение или системно неизпълнение на служебните задължения, както и действия, които накърняват престижа на съдебната власт”, процедура за разследване на магистрати от тричленна комисия от ВСС, и петгодишен мандат на ръководителите на звена, както и получаване на статут на несменяемост след пет години и атестация от ВСС.

Индикациите по-скоро бяха за доминираща съсловна лоялност и стремеж за запазване на институционални позиции и интереси. Две събития през годината олицетворяват тази тенденция. Независимо от изричната разпоредба в измененията на *Закона за съдебната власт*, предвиждаща, че заседанията на Висшия съдебен съвет са публични, съветът в продължение на месеци отказваше да спазва закона, като продължаваше да провежда закрити заседания. Друг показателен случай бе публикуването от следователи на информация за корупция в системата и конкретно на техния ръководител, който беше арестуван от полицията при получаване на подкуп от изнудван обвиняем. Реакцията на това събитие на ръководството на следствената служба беше да накаже направилите публични изказвания за корупция в системата следователи. А ръководителят на следствената служба, г-н Ангел Александров, обяви публично, че тези следователи ще бъдат детайлно разследвани за евентуални нарушения в служебните им действия.

През годината беше избран и нов Висш съдебен съвет и бяха сменени много от ръководителите на звена в съдебната система, смяна също продиктувана от измененията в *Закона за съдебната власт*. Фактът, че Висшият съдебен съвет бе оставен да работи до края на петгодишния си мандат, изтекъл през 2004 година, е безспорно положително събитие на фона на действията на предходни правителства и мнозинства в парламента, които грубо погизваха *Конституцията*, за да си осигурят мнозинство в съвета. Изборът на парламентарната квота на Висшия съдебен съвет и през 2004 годината обаче не изневери на утвърдената се партийно-политическа оцветеност на тези избори, характерна и за предходните парламенти, избирали Висш съдебен съвет. Не бяха направени никакви опити от управляващата коалиция в парламента за постигане на по-широк консенсус при избора. Последвалите избори на ръководители на звена в съдебната система открийа и друг проблем в гаранциите за независимост на съда. Преки участници в назначаването на ръководители на звена изразиха притеснения, че поради по-големия брой кандидатури за ръководители на съдилищата в немалко случаи решаващ глас при избора на ръководители на съдилища са имали следователите и прокурорите във Висшия съдебен съвет.

Системата на безплатна адвокатска помощ не бе променена през 2004 година. Известно подобрене може да бъде отбелязано в резултата от измененията на *Наказателно-процесуалния кодекс* (НПК) от 1999 година, с които беше предвидено ново основание за назначаване на служебен адвокат на бедни обвиняеми, когато интересите на правосъдието изискват това (чл. 70 ал. 1 т. 7 от НПК). Резултатите от проведени изследвания на практиката по назначаване на служебни адвокати показват, че въвеждането през 1999 г. на тази разпоредба в НПК е подобрила достъпа до правосъдие за бедните обвиняеми. Докато през 1996-1999 г. около 55% от обвиняемите не са имали адвокат по време на досъдебното производство, изследване, проведено от Институт "Отворено общество" през 2004 г., показва намаляване на техния дял на 34.6%. Ако през периода 1996-2004 г. на първа съдебна инстанция е имало защитник в 53.5% от делата, в периода 2000-2004 г. този процент е 75.04%. Няма промени и по отношение на другите проблеми, отбелязвани по-рано, което поставя под съмнение ефективността на адвокатското представителство и в случаите, в които има назначен служебен адвокат. Процедурата за назначаване не се спазва и възнагражденията на служебните адвокати са минимални или изплащането им сериозно се забавя, което неизбежно води до незадоволителна като качество защита. Безплатна адвокатска помощ по граждански дела в страната на практика все още няма. Правителството постави като приоритет изготвянето на цялостна нова уредба на предоставянето на безплатна адвокатска помощ чрез изготвянето на закон, но през изминалата година работата по закона не бе финализирана.

През 2004 година драматично нарасна броят на решенията на Европейския съд по правата на човека (ЕСПЧ) в Страсбург, в които бяха установени нарушения на правото на справедлив съдебен процес, както и много нарушения на изискването за разумен срок на наказателните или гражданските производства. През годината ЕСПЧ установи в осем

случая нарушение на разумния срок на предварителното производство и задържане, и в дванадесет случая нарушение на правото на справедлив процес в разумен срок. По две дела съдът прие нарушения и във връзка с изпълнението на съдебни решения. По делото *Ангелов срещу България*, решение от 22.04.2004 г., съдът прие, че забавянето на изплащането от държавен орган на присъдено обезщетение с повече от две години при голяма инфлация е нарушило правата на жалбоподателя. В друго свое решение, *Манчева срещу България* от 30.09.2004 г., съдът прие, че липсата на процедура за принудително изпълнение на съдебни решения срещу държавен орган, каквато продължава да липсва по действащото законодателство, е в нарушение на чл. 6 ал. 1 на Европейската конвенция за правата на човека. Тази тенденция на нарастване на решенията на съда, в които се установяват нарушения е трайна и се обяснява с характеристиките от години слабости на съдебната система в страната и с все по масовото ползване на процедурата пред Европейския съд по правата на човека.

5. Свобода на мисълта, съвестта, религията и убежденията

През 2004 г. нямаше промени в регламентацията на религиозната дейност в България. На 16 декември 2004 г. Европейският съд по правата на човека в Страсбург взе решение по делото *Висш съвет на мюсюлманите срещу България*, с което за втори път след 2000 г. намери нарушение на член 9 от *Европейската конвенция за правата на човека* и осъди правителството да плати обезщетение, този път на бившия главен мюфтия Недим Генджев и на неговата група. Както и в случая с делото *Хасан и Чауш срещу България* от 2000 г., правителството бе уличено в недопустимо вмешателство във вътрешните работи на една разцепена религиозна общност, изразяващо се в липсата на неутралитет по отношение на спора между враждуващите групи и фаворизиране на едната от тях.

Българското правителство обаче не осмисли тези сериозни проблеми със законодателната уредба и правоприлагането и за пореден път през 2004 г. допусна сериозни нарушения на правото на свобода на религията. Събитието, което може да бъде квалифицирано като най-тежкото нарушение на човешките права през 2004 г., а също и като най-тежкото нарушение на религиозните права след 1989 г., бе масовият полицейски погром на 20 юли срещу храмовете и свещениците от т.н. “алтернативен Синод” на митрополит Инокентий, с който бе направен опит насилствено да бъде обединена под ръководството на угодна на правителството група на дядо Максим разцепената Българска православна църква (БПЦ). При тази невиджана по размерите си репресивна акция имаше ранени свещеници и миряни, някои от които бяха арестувани само защото са протестирали срещу полицейското насилие. БХК създаде специална група за събиране на информация по време и след акцията и възнамерява да обобщи своите наблюдения в специален доклад.

Българската православна църква е разделена още от 1992 г. на две крила. Различните правителства на България толерираха ту едното, ту другото. На 18 октомври 2000 г. Върховният административен съд постановява, че “...в Република България съществуват две религиозни общности с наименование Българска православна църква... Щом като в Република България има граждани, които не желаят да бъдат в църковно общение с патриарх Максим, те имат суверенното право да се отделят от религиозната общност, ръководена от този патриарх, и да образуват самостоятелна църква като религиозна общност със свой устав и ръководни органи.” В края на краищата, в навечерието на идването на власт на настоящото правителство, двете крила бяха установили едно относително мирно съвместно съществуване и си бяха поделили, макар и неформално, храмовете на територията на България. Още с идването си на власт през 2001 г. новото правителство открито взе страната на синода на дядо Максим. През декември 2002 г. то

прокара един нов *Закон за вероизповеданията*,¹⁰ който чрез чл. 10 даде на групата на Максим статута на юридическо лице *ex lege*, докато всички други изповедания трябваше да се регистрират в съда. Чрез §3 от преходните и заключителни разпоредби законът постанови, че “лицата, които към момента на влизането на този закон в сила са се отделили от регистрирана религиозна институция в нарушение на утвърдения по установения ред неин устав, не могат да използват идентично наименование и да ползват или се разпореждат с нейно имущество.” Това беше правното “основание” на обвинението в самоуправство. Така свещениците и миряните, обединени около синода на митрополит Инокентий бяха поставени пред избора – или да се откажат от претенциите си върху името “Българска православна църква”, или да го запазят, но като преди това сдадат всички храмове и други имоти на групата на Максим и се откажат по същество от религиозна дейност.

Акцията от 20 юли имаше предшественици. През 2002 и 2003 г. свещеници на Максим направиха няколко опита да бъдат завзети храмове, в които служеха свещеници, принадлежащи към другия синод – в Поморие, в Добрич, във Варна, в с. Осиковица, Ботевградско. В Добринище насилственото завземане на една църква от представители на синода на Максим на 21 юли 2002 г. взе и човешка жертва. Тогава един свещеник и един клисар, принадлежащи към групата на Максим, пребиха до смърт 65-годишния отец Стефан Камберов от Синода на Инокентий. Навсякъде полицията беше или ням свидетел, или пряк участник в превземанията, а прокуратурата не реагираше на протестите.

По време на акцията през нощта на 20 срещу 21 юли 2004 г. полицията нахлу в най-малко 94 храма и други сгради на територията на цялата страна, като изгони служещите в тях свещеници, запечата храмовете и въведе в длъжност нови свещеници, назначени от синода на дядо Максим. Няколко свещеника и граждани бяха арестувани, има данни за нанесен побой над най-малко двама свещеника (Камен Бараков и Христо Писаров) и една мирянка (Лиляна Щерева). На някои места завземането продължи до късно вечерта на 21 юли, превръщайки се в истинска обсада, защото свещеници и подкрепящи ги граждани оказаха отпор на полицаите.

Превземането на църквите бе предварително планирана и координирана акция. Те бяха предшествани от издаването на *Окръжно № 12173* от 08.07.2004 г. на Върховна касационна прокуратура, текстът на което бе впоследствие възпроизведен в постановленията на районните прокуратури. С тези постановления изгонването от храмовете на свещениците от “алтернативния синод” се определя като “възстановяване в бързи и неотложни случаи на самоуправно нарушени права”. Според останалия още от тоталитарната правна доктрина чл. 118 от *Закона за съдебната власт* прокуратурата има правомощия да се намесва в такива случаи като засегнатите нямат достъп до съд. Тази разпоредба бе приложена през юли 2004 г. към свещеници, някои от които са служили в своите храмове повече от десет години. Такъв е случаят например с отец Запрян Писанов, свещеник в една църква в с. Граф Игнатиево, Пловдивско, който служи от 19 години там; с отец Камен Бараков от София, който служи в един храм 15 г.; с отец Димитър Шеев от Разлог, който служи в своя храм от 40 години и с много други. Бяха превзети и новопостроени след разкола в БПЦ храмове, както и новостроящи се храмове (например два в София), където просто няма как да има самоуправство – обвинението в него е абсурдно, защото никой още не ги стопанисва и не служи в тях.

Преди и по време на акцията от 20-21 юли бяха извършени редица груби нарушения на човешките права. Те се свеждат до изопачаване на фактите, до погрешно тълкуване на закони и до прилагане на остарели и противоречащи на международното право вътрешноправни норми. Нарушена бе българската *Конституция*. По-специално:

¹⁰ За по-детайлен анализ на закона виж: *Правата на човека в България през 2002 г.*, Годишен доклад на Български хелзински комитет, февруари 2003 г., достъпен на: www.bghelsinki.org.

1. С твърдението си, че пребиваването на свещениците от синода на Инокентий в техните храмове е “самоуправство” прокуратурата грубо изопачава фактите. Българският *Наказателен кодекс* в чл. 323, ал. 1 определя самоуправството като действия, с които лицето “самоволно, не по установения от закона ред, осъществи едно оспорвано от друго свое или чуждо действително или предполагаемо право”. Върховният съд още през 1968 г. в специално решение заявява, че за да е налице престъплението самоуправство, е “необходимо от обективна и субективна страна деецът да внесе в съществуващото фактическо положение противоправна промяна, самоволно, под предлог, че осъществява едно оспорено му от друго право”. Ясно е следователно, че твърдението за самоуправство, когато свещеници са заемали местата си много години наред и никакви други не са служили на тяхно място, е нелепо.

2. Като тълкува гражданскоправните последици от *Закона за вероизповеданията* прокуратурата на практика правораздава, с което грубо нарушава *Конституцията*, тъй като това е работа единствено на съда. От 13 години в БПЦ се води спор на тема кое е легитимното ѝ ръководство. Този спор не се решава дори от чл. 10 от новия закон, защото в него никъде не е упоменато името на Максим като законен представител на БПЦ. По същия начин §3 от преходните и заключителни разпоредби на закона по никакъв начин не казва кои именно са лицата, които са се отделили от “една регистрирана религиозна общност” – дали едната или другата група в БПЦ. Кой от кого се е отделил е предмет на дългогодишен правен спор и не прокуратурата е тази, която трябва да го решава.

С акцията си от 20-21 юли 2004 г. българското правителство наруши и редица разпоредби на *Европейската конвенция за правата на човека и основните свободи*:

1. В две последователни решения,¹¹ като второто е съвсем скорошно – от 16.12.2004 г. – по аналогични български случаи, Европейският съд в Страсбург заяви, че България е нарушила правото на свобода на мисълта, съвестта и религията, защото правителството не е запазило неутралитет в спора между враждуващи крила на една разделена религиозна общност, взело е страна, вместо да служи като посредник в преговори за уреждане на въпроса, и е фаворизирало чрез административни средства една от двете враждуващи групи. Ето как Съдът резюмира становището си в §78 от решението си по делото *Хасан и Чауш срещу България*: “Действия на държавата, фаворизиращи един лидер на разделена религиозна общност, или приети с цел принуждаването на общността да се обедини под единно ръководство против собственото и желание, също така представляват намеса в свободата на религия. В демократичните общества не е необходимо държавата да предприема мерки, с които да осигури подчиняването на религиозните общности на една обединено ръководство.” С почти същите думи съдът се произнесе и по делото *Висш духовен съвет на мюсюлманите срещу България*. Погромът от 20-21 юли е едно огромно по мащаба си нарушение, защото десетки хиляди вярващи бяха лишени от правото да общуват със свещеник, който те самите са избрали.

2. Действията на прокуратурата представляват по същество насилствено решаване на един гражданско-правен спор за имущество, който може да се реши единствено от съда. Страсбургският съд неведнъж е заявявал, че споровете за имущество влизат в обхвата на чл. 6.1¹² от Конвенцията и има установена практика,¹³ че такива случаи винаги трябва да се

¹¹ Вж. *Хасан и Чауш срещу България*, Appl. No. 30985/96, както и *Висш мюсюлмански духовен съвет срещу България*, Appl. No. 39023/97.

¹² Чл. 6.1 от *Конвенцията* гласи: “Всяко лице, при решаването на правен спор относно неговите граждански права и задължения... има право на справедливо и публично гледане на неговото дело в разумен срок от справедлив и безпристрастен съд, създаден в съответствие със закона.”

решават от съд. Прокуратурата, използвайки правомощията си да възстановява самоуправно нарушени права, в каквито случаи не се допуска съдебен контрол, грубо нарушава Конвенцията в този пункт.

3. Тясно свързано с правото на достъп до съд при решаване на гражданскоправни спорове е и правото на мирно ползване на собствеността съгласно Първия протокол към Конвенцията. Съгласно практиката на Съда понятията “собственост” и “притежание” се схващат широко. Достатъчно е някой в продължение на много време да е владял фактически дадена движима или недвижима вещ или дори да е “владял” идеални вещи като права и интереси, за да има той право мирно да се ползва от притежанията си.

4. Накрая, според чл. 13 от Конвенцията, всеки трябва да има право на ефективни правни средства за защита, когато са нарушени човешките му права. В ситуацията, когато постановленията на прокуратурите, нареждащи де факто погром срещу десетки православни храмове, не могат да се обжалват пред съд, очевидно е нарушено правото на ефективни вътрешноправни средства за защита срещу нарушения на Конвенцията. Това беше отбелязано и в решението по делото *Хасан и Чауш срещу България*, в §104 от което се казва, че Фикри Хасан и групата му не са могли ефикасно да оспорят неправомерната държавна намеса във вътрешните работи на религиозната общност и така да отстояват правото си на организационна автономия, гарантирано от чл. 9.

Правото на свобода на религията в България през 2004 г. бе нарушено и във връзка с други случаи. В началото на ноември Пазарджишкият окръжен съд осъди мюсюлманския проповедник Ахмед Муса Ахмед на три години лишаване от свобода условно и на 1000 лв. глоба заради мирно проповядване на “радикален ислям”. Обвинението бе за проповядване на антидемократична идеология и насилствено изменение на установения държавен строй, опетняване знамето на България и проповядване на расова и национална, както и на религиозна вражда и омраза. За пръв път след 1989 г. бяха “пуснати в употреба” чл. 162 и 164 от НК, които визират престъпленията против “националното и расово равенство”. Ахмед Муса Ахмед през 2001 – 2003 г., след връщането си от Германия, където, според обвинението, се е свързал с радикални ислямисти, проповядвал мюсюлманската религия с особен жар, бил необикновено стриктен в спазването на установленията на Исляма и наблюдавал в проповедите си върху необходимостта от установяване на Халифат. Освен това той раздавал помощи, месо и дрехи на мизерстващите роми-мюсюлмани от Пазарджик, Нова Загора, Карлово и др.

Обвинението по това дело се основава единствено на наличието на религиозна литература на арабски език, който не е говорим в България, както и на видеозаписи от проповеди на Муса. В тях се говори за “джихад”, за възцаряване на Халифатска държава, било е развявано зеленото знаме на мюсюлманите. В обясненията си по време на процеса, който БХК наблюдава, Ахмед Муса твърди, че “джихадът” е вътрешната война, която всеки трябва да води срещу злото и греха в душата си и че Халифата е духовната империя на истинския ислям, а съвсем не реална държава. Освен това никъде и по никакъв начин той не е отправял призови за насилствено изменение на установения от Конституцията ред. Присъдата срещу Муса изглежда дискриминационна на фона ширещите се многобройни вирулентно расистки изказвания срещу българските роми и в по-малка степен срещу евреите в българските Интернет форуми, някои от които се възпроизвеждат и в печата. Тях никой държавен орган никога не разследвал и преследвал.

13 Вж. делата: *Editions Pèriscope v. France*, 1992, Appl. No. 11760/85, *Beaumartin v. France*, Appl. No. 15287/89, *Procola v. Luxembourg*, 1995 г. и много други, достъпни в Интернет на адрес: <http://www.echr.coe.int/>.

Сериозен проблем през годината бе и положението в мюсюлманското вероизповедание, което е разцепено от много години. Причината разцеплението да продължава е в това, че държавата, действайки под натиска на заинтересовани политически фактори (главно ДПС) не съумява да запази неутралитет в спора между различните фракции в тази религиозна организация.

На 29.12.2003 г. се състоя конференция на мюсюлманите в България. Поради непреодолими противоречия в ръководната група на мюсюлманите конференцията се раздвои и така в края на 2003 г. два мюсюлмански форума избраха два Висши мюсюлмански духовни съвета и двама главни мюфтии – Фикри Хасан и Али Хаджисадък. И двете ръководства са поискали от СГС да бъдат регистрирани. Междувременно Недим Генджев, избран за глава на мюсюлманското изповедание на конференция през 1996 г., атакува пред българския съд, както и пред този в Страсбург, легитимността и решенията на конференциите от 1997 и 2000 г. През 2004 г. ВКС, по жалба на Недим Генджев, определи, че атакуваните форуми са нелегитимни, а решенията им – нищожни. С това се прекратиха процедурите по регистрацията на решенията и на двете конференции от края на 2003 г.

През юли 2004 г. председателят на Софийски градски съд се “самосезира” и назначи временно служебно ръководство на мюсюлманското изповедание, съвпадащо с одобряването от ДПС, начело с Фикри Хасан, избрано на една от двете конференции. Това е грубо вмешателство във вътрешните работи на тази религиозна общност и, освен това, е юридически абсурд, защото съдът няма право да извърши това действие и така грубо наруши както *Закона за вероизповеданията*, така и други релевантни закони. По-късно както Апелативният съд, така и ВКС (на 20.01.2005 г.) се произнесоха, че решението на председателя на СГС е нищожно. Така единствено Недим Генджев като председател на избраният през 1996 г. Висш мюсюлмански съвет и главният мюфтия Али Узунов се оказаха легитимни.

СГС би трябвало да изпълни решението на ВКС и да впише Генджев, Узунов и съответния Висш съвет в регистъра на религиозните организации. Вместо това, в края на януари 2005 г., той издаде удостоверение за актуално състояние на Фикри Хасан. Според този документ той и неговият съвет са ръководството на изповеданието. Освен това прокуратурата е изисквала оригинала на фирменото дело и така сега вече никакво вписване не може да се осъществи, в частност и това на Генджев и Узунов.

Така една поредица от незаконни и явно пристрастни в полза на поддържания от ДПС кандидат действия на СГС и на прокуратурата създадоха уникалното положение мюсюлманското изповедание да е дълбоко разделено и да няма никакво признато ръководство. С това грубо се нарушават правата на редовите мюсюлмани да избират своите ръководители и духовни наставници.

През 2004 г. някои непопулярни религиозни общности като “Свидетелите на Йехова” също изпитаха затруднения в дейността си. Така например местното им поделение в Бургас вече шеста година работи по същество нелегално, защото местните власти отказват да го регистрират в явно нарушение на закона. Същото е положението с техните поделения във Велико Търново, Димитровград, Смолян и град Стамболийски. Това силно затруднява работата на тази религиозна организация, защото местните власти в изброените градове, а и на други места, проверяват дейността на проповедниците, които ходят от врата на врата, и когато не могат да представят местна регистрация, им създават проблеми. В Перник на 19 юни 2004 г. местни хулигани, които са известни, са пребили двама проповедници – Георги и Снежана Ставреви, защото са “сектанти”. Осем месеца след побоя, въпреки че те са подали жалба до прокуратурата, няма данни тя да е предприела каквито и да са били действия срещу извършителите.

На 3 декември 2003 г. Окръжният съд в Търговище е потвърдил решението на Районния съд, с което след развода са отнети родителските права на Виолета Тачева Цветкова над малолетните ѝ деца на 9 и на 12 г. и са предоставени на бившия ѝ съпруг. Основанието е, че майката, поради принадлежността си към общността на “Свидетелите на Йехова”, не може правилно да възпитава децата си, защото “тя, като родител, до голяма степен е нарушавала основните права на децата си, като при това са били нарушавани и други конституционни принципи”. Освен това, съдът е преценил, че “по този показател (способност да възпитава децата си) бащата притежава изключително голямо предимство, защото той е способен да даде на децата възможност както да бъдат информирани, така и да развият способностите си в различна насока”, докато майката е “ограничавала правата” на децата си. Това ограничаване се е състояло в силното ѝ желание децата да получат религиозно възпитание в духа на учението на религията, към която тя принадлежи. През декември 2004 г. ВКС е потвърдил решението на Търговищкия окръжен съд.

6. Свобода на изразяването, свобода на медиите

Още в началото на 2004 година на полето на медийната регулация бе отбелязан сериозен проблем. По силата на ротация, предвидена недостатъчно ясно от *Закона за радио и телевизия* (ЗРТ), отпадна членът на Съвета за електронни медии (СЕМ) доц. Георги Лозанов – изтъкнат медиен експерт, застъпник на гражданското общество и на независимостта на работещите в тези медии журналисти. Без никакви дебати и публичност, въпреки номинацията на доц. Лозанов от авторитетни граждански и медийни организации, президентът Георги Първанов не се съобрази с тях и изрази своите политически пристрастия чрез назначаването в СЕМ на близкия до кръговете на Българската социалистическа партия проф. Марко Семов. По същото време, по настояване на ДПС парламентът преизбра отпадналия също при ротацията Райчо Райков, който през 2003 г. гласува за закриването на телевизия “Ден” – абсурдно по своята недемократичност действие, за което никой не пое отговорност.¹⁴ Петнадесет неправителствени организации изпратиха на 24 януари писмо до президента Георги Първанов. В него те изразиха загрижеността си за медийната регулация, очевидно попаднала за пореден път в капана на политическата целесъобразност и непрозрачност при определяне на новите членове. “Действията на СЕМ в досегашния му състав ни карат да мислим, че занапред съветът ще бъде в още по-голяма степен, отколкото в последните две години в плен на некомпетентността и безотговорността, на извънмедийни групови и политически интереси”, се казва в писмото.

Опасенията на правозащитните и журналистическите организации, подписали писмото, се оказаха напълно основателни. Само дни по-късно в специален доклад Парламентарната асамблея на Съвета на Европа препоръча България да приеме ново медийно законодателство, което да гарантира политическата и финансова независимост на обществените медии. През март медийната регулация в лицето на силно зависимия СЕМ се провали за пореден път. Той гласува предсрочното освобождаване на избрания от самия него генерален директор Кирил Гоцев – поредният ТВ шеф, който не успя да изкара пълен мандат. Официалните мотиви за уволнението му, които СЕМ изтъква, са “грубо и системно нарушаване на ЗРТ” с посочени провинения, датиращи от 2001 и 2002 г. Публична тайна е, че причината за отстраняването на шефа на телевизията бе скандалният договор с руската рекламна фирма “Видео интернешънъл”. Но за целта на уволнението бяха извадени трагикомични случаи от времето, когато Кирил Гоцев е бил временно изпълняващ длъжността. С акта на уволнение СЕМ призна, че цели не промяна на статуквото в БНТ, а

¹⁴ Виж: *Правата на човека в България през 2003 г.*, Годишен доклад на Български хелзинкски комитет, март 2004 г., достъпен на: www.bghelsinki.org.

неговото запазване. И по времето на и.д. директора Борислав Геронтиев, и след него, програмата на “обществената телевизия” си остана скучна и лоялна към властта. Ефирът се използваше все по-безпардонно за уреждане на лични сметки, за оклеветяване и окалване на политически противници, за осъществяване на частни информационни и дезинформационни кампании, за “бяла” и “черна” пропаганда.

През юли Върховният административен съд отмени закриването на телевизия “Ден”, което СЕМ направи през есента на 2003 г. Това решение възстанови справедливостта, но не успя да възстанови телевизията в предишния ѝ вид. Много от нейните журналисти бяха преминали на работа в други медии.

На 14 октомври Върховният административен съд отмени уволнението на Кирил Гоцев като изпълнителен директор на БНТ. Той квалифицира мотивите на СЕМ като неадекватни. СЕМ реши да обжалва решението на тричленния състав. През февруари 2005 г. петчленният състав на ВАС изненадващо отмени решението на тричленния състав и постанови, че уволнението на Гоцев е било законно. Българската медийна коалиция за пореден път призова надзорниците да се саморазпуснат до приемането на нов ЗРТ. Регулаторният орган обаче продължи да бъде безсмислени действия и документи, като например Хартата за чистотата на българския език. С това той за пореден път доказа, че медийната регулация е затънала в необратима криза.

На 18 февруари 2005 г. петчленният състав на ВАС обаче излезе с Решение № 1554 , с което се отхвърля жалбата на Кирил Гоцев като неоснователна: “...Така квалифицираните “груби” административни нарушения са достатъчно основание по смисъла на чл. 67, ал.1, т.2 от ЗРТ органът да издаде административния акт, с който да прекрати предсрочно мандата на генералния директор на БНТ и останалите наведени мотиви в него не следва да бъдат обсъждани. Ето защо обжалваното решение на СЕМ, издадено на това основание, е законосъобразно. Същото е издадено от компетентен орган в кръга на неговите правомощия, в съответната форма, при спазване на материалноправните и процесуалните предпоставки за издаването му и е съобразено с целта на закона”. Любопитното е, че отзвук от това решение на ВАС във вестниците липсваше. Очевидно е, че медиите в голямата си част продължават да действат като поръчкова машина, отразяваща лични кампании. Ясно е, че кризата “Гоцев” трябва да бъде разглеждана отново в контекста на предизборната ситуация.

През май 2004 г. СЕМ назначи проф. Емил Владков за генерален директор на БНТ. Известният само в техническите среди специалист бе посрещнат на нож от журналистите в медията и те организираха масови протести срещу това назначение. На общо събрание на всички работещи в обществената медия, с гласовете на две трети от пълномощниците, беше поискана оставката му. Отделните дирекции в БНТ гласуваха протестни декларации и ги изпратиха до различни институции и парламентарно представени политически сили. Те бяха изпратени и до Съвета на Европа, Европейската организация за радио и телевизия и Световната федерация на журналистите. Новото ръководство на свой ред освободи от поста директор на дирекция “Информация” Симеон Василев. Подканена бе да си вземе дългосрочен отпуск по болест водещата на предаването “Въпроси и отговори” Мария Димитрова. Националният ефир бе използван, за да се излъчи обръщението на члена на Управителния съвет на БНТ Паун Цонев. В него той се опита да заплаши и шантажира протестиращите служители. Протестните действия се провеждаха пред сградата на БНТ и бяха съпроводени и от други заплахи от страна на новото ръководство за последващи санкции за нарушаване на трудовата дисциплина. Тази криза на БНТ открои спешната необходимост от законово гарантиране на редакцияната независимост, правата на журналистите, свободата на изразяване и гражданският достъп до обществените медии в България.

В края на краищата през юни Владков подаде оставка. СЕМ прие оставката му и насрочи нов конкурс като междуременно телевизията бе управлявана от временно изпълняващ длъжността генерален директор. През септември за генерален директор бе избрана Уляна Пръмова. За новините, публицистиката и останалите предавания на държавната медия не настъпи нищо ново. Една от причините за невъзможността БНТ да се превърне в обществена медия е липсата на разделение между административни и програмни решения. Генералният директор продължава да казва какво да бъде на екрана и какво не. БНТ, включително като кадрова структура, продължава да съхранява до голяма степен старият модел от времето на комунизма.

През ноември гръмнаха два нови скандала. Прокуратурата образува дело срещу журналистите от ВВС, заснели филма “Да купиш игрите”, посветен на корупцията в МОК. Във филма на британските журналисти се показва готовността на Иван Славков, член на МОК, да преговаря за кандидатурата на Лондон за домакинство на олимпийските игри през 2012 г. Иначе казано, прокуратура счете за виновни журналисти, които изнасят факти за корупция, а не онзи, който на практика участва в корупционна схема! Този случай даде повод на американския посланик Джеймс Пардю да заяви, че действията на българските магистрати му напомнят на репресиите по време на Студената война.

Не по-малко скандално бе и делото образувано от Русенската прокуратура срещу румънския журналист Джордже Бухнич, снимал незаконна търговия със цигари на контролно-пропускателния пункт Русе-Гюргево. Бухнич бе обвинен по чл. 339а от *Наказателния кодекс* за незаконно използване на “специални технически средства”. Този архаичен член, предвиждащ наказателна отговорност за лицата, които използват технически средства без специално разрешение, предвижда лишаване от свобода до 5 години. Законът бе замислен по време на правителството на ОДС с министър-председател Иван Костов. Неговата цел бе да не позволи на тайните служби на страната да подслушват и шпионират гражданите. С прилагането му през 2004 г. по случая с Бухнич, чл. 339а показва липсата на адекватни стандарти в българското законодателство, които да гарантират свободата на информация и независимостта на медиите. Румънският журналист бе глобен с 500 евро – присъда, която той обжалва. Дебатите около свободата на журналистиката да извършва разследващи действия в обществен интерес, доведоха и до внасяне от журналисти от “Дарик радио” и група депутати на законопроект за изменение на чл. 339а. До края на 2004 г. обаче тази разпоредба не бе променена.

Положението с достъпа до информация в България през 2004 г. като цяло не се промени, макар че в юриспруденцията на Върховния административен съд по този въпрос настъпиха някои положителни промени. Програма Достъп до информация (ПДИ), неправителствена организация, защитаваща правото на достъп до информация, анализира 392 случая на искания за достъп до информация и откри следните проблеми с търсенето и предоставянето на обществена информация:

1. Все още не се изпълняват достатъчно адекватно задълженията на институциите за активно предоставяне на достъп до обществена информация.
2. Затруднен е достъпът до подготвителните материали и документи, изготвяни за взимането на едно управленско решение. По този начин обществото получава достъп единствено до крайното решение, но не и до документите, показващи как е взето то.
3. Невъзможен е достъпът до каквато и да е информация, създавана и съхранявана от предприятията монополисти, предоставящи обществени услуги.

ПДИ анализира и съдебната практика по *Закона за достъп до обществена информация* (ЗДОИ). През 2004г. се получиха тълкувания от Върховния административен съд на важни от гледна точка на правото на информация негови ограничения – т.нар. “държавна” и “търговска” тайна. ВАС подложи понятието “търговска тайна” на ограничително тълкуване като прие, че не може да се отказва достъп до договор за обществена поръчка с възложител

общината под предлог, че се защитават интересите на трето лице. По-нататък съдът изложи становище, че дори когато е налице търговска тайна, информация трябва също да се предостави, след заличаване на съответната клауза.

Върховният административен съд даде указания за прилагането на ограничението, свързано с държавната тайна, като посочи, че простото позоваване на текст от ЗДОИ или простото твърдение, че даден документ бил класифициран, не съответства на законовите изисквания за мотивиран отказ. Според съда в такива случаи административният орган е длъжен да посочи прецизно категорията от списъка към чл.25 от *Закона за защита на класифицираната информация*, както и да изложи фактически мотиви. В няколко дела ВАС и СГС разгледаха при поискване от страната или по своя инициатива съответния класифициран документ, за да се убедят, че е маркиран с гриф за сигурност, поставен от оторизиран служител. Петчленен състав на ВАС зае становище, че класифицираният документ трябва да се разглежда от съда с участието на страните.

ВАС прие стеснително тълкуване и относно ограничението, свързано с т.нар. “подготвителни документи” по чл. 13, ал. 2, т. 1 от ЗДОИ. В свое решение от есента съдът постанови, че исканите подготвителни документи по процедура за обществена поръчка не попадат в обхвата на ограничението и задължи административния орган да предостави информацията.

През годината имаше развитие и по някои други важни въпроси, свързани с достъпа до информация. До 2004 г. ВАС връщаше преписката на административния орган за ново произнасяне, без да го задължи да предостави обществената информация. През миналата година бяха постановени няколко решения, в които ВАС задължи ответника да предостави безусловно информацията. По отношение на т.н. мълчаливи откази (непроизнасяне в срок) ВАС още по-твърдо застъпи становището, че те са недопустими. Това се предполага да предотврати недобросъвестното поведение на някои институции, които предпочитат да не отговарят на заявления за достъп и да изложат позиция по въпроса едва в съдебното заседание.

През 2004 г. общественият интерес към водене на дела по ЗДОИ се засили. В съда се оспорват откази на информация по теми от обществения дебат. Примери за това са следните дела:

- на електронното издание “Всеки ден” срещу отказа на Министерството на външните работи да разкрие кореспонденция от 1970 г. между България и Испания относно статута на настоящия премиер;
- на журналисти от четири медии срещу отказ на Висшия съдебен съвет да осигури дължимия по закон достъп до публичните му заседания;
- на журналист от в. “Дневник” срещу отказ на министъра на вътрешните работи да предостави достъп до архивите относно убийтия в Лондон писател Георги Марков;
- на журналист от в. “Монитор” срещу отказ на президента да предостави доклад на службите за сигурност относно сделките между български фирми и Ирак;
- на журналист от в. “24 часа” срещу отказ на правителството на предостави информация за финансирането на командировките на министрите.

Увеличи се и броят на журналисти от национални и местни медии, които търсят защита на накърненото си право на информация в съда. Тези дела по правило получават голям обществен отзвук.

Практиката на ВАС по въпроси, свързани с конституционното право на гражданите да търсят информация, се разшири и извън приложното поле на ЗДОИ. Петчленен състав на съда отмени като незаконен мълчалив отказ на Висшия съдебен съвет да допуска журналисти на своите заседания, които по закон са публични. Тълкувайки понятието

“публичност” съдят прие, че следва да се изхожда от общоприетото му съдържание - “достъпно за обществото”. Според него когато се поставят на разглеждане правото на информация - от една страна и неговите ограничения - от друга, “не става дума за избор между два противопоставящи се принципа, а за приложението на изключение от един принцип”.¹⁵

7. Свобода на сдружаването и на мирното събрание

Въпреки решението на ЕСПЧ по делото *Станков и ОМО Илинден срещу България* от октомври 2001 г., с което България бе осъдена за нарушаване на правото на свобода на мирното събрание, и през 2004 г. българските власти продължиха да нарушават правото на свобода на мирното събрание на българските граждани с македонско самосъзнание. Тези нарушения, както и през 2003 г., ставаха по-рядко пряко и грубо, а по-често – чрез създаване на притеснения за провеждане на публични събрания. През годината ЕСПЧ обяви за допустими поредните три жалби на активисти-македонци срещу България за нарушаване на свободата на сдружаване и на мирно събрание. По една от жалбите съдят прие, че активистите на организацията дори нямат нужда да обжалват отказите на кметовете да им разрешат събрания на открито в съда, тъй като предвид на системните откази на съдилищата в миналото “Съдят не смята, че в конкретните обстоятелства по делото организацията-жалбоподател е имала на разположение правно средство, което предлага разумни изгледи за успех”.¹⁶ Това само по себе си е една убийствена оценка на поведението на българската държава спрямо българските македонци.

На 18 април 2004 г. ОМО Илинден отново подаде уведомление до кмета на община Сандански за своето традиционно посещение на гроба на Яне Сандански в планината близо до Роженския манастир. Искането бе за периода от 10 до 14 часа. Кметът на Сандански разреши мероприятиято, но само от 10 до 12 часа. ОМО Илинден продължи честването и след 12 часа, но цивилен служител на службите за сигурност ги предупреди да го прекратят.

На 4 май 2004 г. ОМО Илинден уведоми кмета на Благоевград, че нейни активисти желаят да положат цветя и венец на паметника на Гоце Делчев в града, което обикновено отнема 10-20 минути. Кметът отказва с мотива, че на площада ще има тържества, на които организацията не може да присъства. ОМО Илинден обжалва пред Районния съд, но той отказва да се произнесе. Събранието в края на краищата се проведе в присъствие на полицията, но в атмосфера на напрежение. През април и май кабелните оператори в региона съобщаваха, че ОМО Илинден провежда забранени митинги и настройваха общественото мнение срещу организацията.

На 1 август 2004 г. ОМО Илинден подаде уведомление до кмета на град Петрич, че, както и в други години, възнамерява да чества годишнината от Илинденското въстание в местността “Самуилова крепост”. Кметът забрани честването с мотива, че на същото място и дата има подадено друго уведомление, от националистическата партия ВМРО. Отказът бе обжалван пред Районния съд, който отмени забраната.

През септември 2004 г. ОМО Илинден уведоми кмета на Благоевград за желанието си да направи поклонение на паметника на Гоце Делчев в Благоевград на 12 септември. Кметът

¹⁵ Подробен анализ на състоянието на достъпа до информация през 2004 г. се съдържа в Годишния доклад, изготвен от Програма Достъп до информация и публикуван в Интернет на адрес: http://www.aip-bg.org/rep_bg.htm.

¹⁶ Application no. 44079/98 by the United Macedonian Organisation Ilinden and Jordan Kostadinov Ivanov against Bulgaria, достъпна на: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en>.

отказа с мотива, че по същото време учениците от гимназията ще имат събиране за откриване на новата учебна година. Отказът бе обжалван в Районния съд в Благоевград, но той не се произнесе. Непроизнасянето според българското законодателство означава, че публичното събрание е разрешено, тъй като фактът на обжалването спира изпълнението на отказа на кмета. На 12 септември активисти на организацията се събраха на площада. Около тях се събраха 30-40 униформени и цивилни полицаи. Полковник от полицията им съобщи, че тяхното събиране е забранено и че те са длъжни да напуснат площада, но полицията може да направи компромис, ако не носят знаме и плакати. Те отказаха, а полицията блокира с кордон пътя към паметника. Заедно с това тя допусна до паметника 12-13 мъже, издигнали българското знаме, които викаха и псуваха срещу активистите на ОМО Илинден, които бяха принудени да се разотидат. По този повод организацията подаде жалба в ЕСПЧ и след около месец получи уведомление, че срещу България е образувано ново дело за нарушаване на правото на мирно събрание.

8. Условието в местата за лишаване от свобода

През 2004 г. броят на лишените от свобода в България продължи да се увеличава. Към 31.12.2004 г. в българските затвори бяха настанени общо 10 871 лишени от свобода. Една година по-рано броят им е бил 10 066. Броят на обвиняемите от 325 в края на 2003 г. нарасна на 348 в края на 2004 г., а броят на подсъдимите за същия период се увеличил съответно от 1536 на 1640. Т.е. общото увеличаване на затворническата популация в българските затвори средно с 8% се дължи главно на увеличаването на броя на лишените от свобода с влезли в сила присъди. Това увеличение контрастира с това, което някои изследователи съобщиха като тенденция за намаляване на престъпността в страната през последните години.¹⁷

Измененията и допълненията на *Закона за изпълнение на наказанията* от 2002 г. дадоха по-големи възможности на затворническата администрация да настанява осъдени затворници в общежития при по-леки режимни условия. Поради това броят на лишените от свобода в общежитията от открит тип се увеличи от 482 в края на 2002 г. на 569 в края на 2003 г. и към 31.12.2004 г. достигна 632. Същото се отнася и за броя на лишените от свобода в общежитията от преходен тип, където в края на 2002 г. бяха настанени 672 лишени от свобода. В края на 2003 г. броят им нарасна на 1084, а в края на 2004 г. достигна 1273. Увеличаването на затворническата популация в общежитията от открит и преходен тип в края на 2004 г. обаче бе значително по-малко от очакваното. Това, заедно с общото увеличаване на броя на лишените от свобода през 2004 г., доведе до още по-голямо увеличаване на пренаселеността в корпусите на затворите и на общежитията от закрит тип. В повечето от затворите за рецидивисти БХК установи че жилищната площ е крайно недостатъчна. Броят на лишените от свобода в някои от затворите (Пловдив, Бургас, Плевен) е до три пъти по-голям от капацитетите, поради което средно на един лишен от свобода в спалните помещения се падат не повече от 2 кв. м. В такива затвори леглата често са монтирани на три етажа, пространството в килиите не позволява свободно придвижване, а необходимото проветряване, осветление и лично пространство са сведени до минимум. В такива условия поддържането на хигиена е крайно затруднено, още повече, че поради липса на тоалетни в самите килии, през нощта за физиологични нужди все още обитателите им трябва да използват кофи. Състоянието не само на жилищните помещения, но и на санитарните възли е много занемарено. В повечето от корпусите на затворите на етаж има по две до четири тоалетни, които се използват средно от по 100 човека. Подобно е

¹⁷ ЦИД, *Тенденции на престъпността в България: Полицейска статистика и виктимизационни изследвания*, София, 2005 г., с.11. Според същото изследване престъпността в България е по-ниска от тази в страните от ЕС и САЩ (Пак там, с.14).

положението и с умивалниците и баните. В две от общежитията от закрит тип за рецидивисти - "Кремиковци" към затвора в София и "Атлант" в гр. Троян, към затвора в гр. Ловеч битовите условия в килиите, в които съжителстват често над 20 лишени от свобода, са дори по-лоши.

Сериозен проблем в българските затвори бе отсъствието на адекватни занимания за лишените от свобода, които не работят. Те прекарват деня в килиите или в коридорите си, които често са пренаселени. Рехабилитационните програми, доколкото изобщо съществуваха, бяха ограничени по обхват и неадекватни.

През 2004 г. продължиха да бъдат проблем и контактите на лишените от свобода с външния свят. Кореспонденцията им с техните адвокати, близки, медии и неправителствени организации продължи да се проверява рутинно в нарушение на международните стандарти. Остарялата и неадекватна законова уредба продължи да пречат достъпа на организациите за защита на човешките права до неосъдените затворници. За да осъществяват контакт с такива затворници тези организации трябва да поискат предварително разрешение от разследващия орган за всеки отделен случай.

И през 2004 г. голяма част от жалбите на лишените от свобода бяха насочени срещу качеството и обема на медицинското обслужване. В българските затвори то продължи да не е интегрирано с националната система на здравеопазване. Проблемите пред затворническото здравеопазване са свързани не само с организацията на специализираната медицинска помощ. Такива произтичат и от невъзможността да се осигури адекватно лечение на хора, страдащи от зависимости и на такива, нуждаещи се от специализирана психиатрична помощ.

Направеният от БХК през 2003 г. анализ на дисциплинарната практика в българските затвори показва, че липсата на ясни законови процедури, свързани с констатирането на нарушения, налагането на наказания, обжалването на наказания и механизмът на налагане на изолации създава предпоставки за произвол от страна на администрацията. Пребиваването в условия на изолации в наказателни килии и в килиите за трайно изолиране в някои от затворите продължават да имат характер на нечовешко или унижително отношение. Същото се отнася за условията за живот в някои от зоните с повишена сигурност в затворите. Особено тежко е положението на затворниците с доживотни присъди, които прекарват голяма част от времето си в условия на трайна изолация, а някои – в нечовешки материални условия. В някои от затворите надзорно-охранителният състав не извършва щателно документиране на всеки един случай на употреба на физическа сила и помощни средства срещу затворници, което възпрепятства обективното и безпристрастно разследване на такива случаи.

Както и в предходни години чужденците, изтърпяващи наказания в българските затвори, остават дискриминирани в сравнение с лишените от свобода българи по отношение на настаняването в общежития от открит и преходен тип, ползването на отпуски и прекъсване на изпълнението на наказанието, въпреки че *Законът за изпълнение на наказанията* не съдържа ограничения за чуждите граждани да се ползват от изброените по-горе ресоциализационни възможности.

В началото на февруари бяха направени изменения на *Закона за изпълнение на наказанията*, с които бе отнето правото на затворите да извършват самостоятелна стопанска дейност. Заместник-министърът на правосъдието тогава аргументира това решение с лошата организация и финансови резултати на отделните затвори. Наблюдението на БХК показва, че извършеното централизиране се отразява негативно на стопанската инициатива на отделните затвори и, съответно, на по-голямата трудова заетост на затворниците, която в много затвори е единствената форма на извънкилийни занимания.

През 2004 г. БХК направи обстойно изследване на следствените арести в България.¹⁸ В навечерието на разглеждането на българския доклад пред Комитета на ООН срещу изтезанията техният брой бе намален от 65 на 51. Въпреки това, броят на обвиняемите, настанени в тях, към 31.12.2004 г. нарасна в сравнение с предходната година от 788 на 858. В седем от арестите броят на задържаните лица е надхвърлял капацитета им, т.е. на част от задържаните лица не е било възможно да се осигури индивидуално легло. Закриването на по-голямата част от арестите бе аргументирано от невъзможността в тях да се направи необходимото подобрене на битовите условия. Към края на 2004 г. продължават да се експлоатират девет подземни ареста.

За подобряване на условията в килиите в повечето от арестите бяха извършени ремонтни дейности, вследствие на които значително бяха подобрени проветрението, осветеността и хигиенните условия. Материалната база на следствените арести обаче не е съобразена със съвременните изисквания и дори след направените ремонти не е в състояние да осигури на задържаните лица пребиваване в условия, близки до тези в затворите. Поради липса на средства Главна дирекция “Изпълнение на наказанията” не бе в състояние да изгради във всички арести необходимите съоръжения за престой на открито, за провеждане на свиждане, включително адвокатско, да оборудва места за съхраняване на продукти от хранителни пратки. Както и през предходната година, най-тревожно остава положението на граничните арести в градовете Свиленград, Сливница и Петрич, които често функционират в условия на голяма пренаселеност.

9. Защита на малцинствата и етническа дискриминация

През 2004 г. политиката на българските власти спрямо етническите малцинства продължи да бъде лицемерна и неадекватна. Те продължиха да не признават самобитността на някои малцинства, като например македонското. През май България бе посетена от делегация на Комитета на експертите по прилагането на *Рамковата конвенция за защита на националните малцинства*. До края на годината обаче препоръките на делегацията на бяха публикувани.

През 2004 г. за преодоляване на дискриминацията и изолацията на ромите бяха предприети само козметични мерки, предназначени по-скоро за показване на дейност пред международни организации. Не бяха направени никакви промени в законодателството, които да способстват за интеграцията на ромите в българското общество. Както и през изминалите години, практически липсваше държавна политика, насочена към интегриране на ромите. Изключването на това малцинство от обществените процеси, дискриминацията, образователната сегрегация, липсата на адекватен достъп до правосъдие, бедността и лошите жилищни условия продължиха да характеризират положението на ромите в България и през 2004 г. През годината БХК получи сигнали и за трудова дискриминация на български говорещи мюсюлмани.

През юли министърът на образованието и науката, а след него и Министерският съвет одобриха стратегия за образователна интеграция на децата и учениците от малцинствата. В изпълнение на този документ бе изработен проект на закон за създаване на фонд за образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства. На 7 октомври с популистки и дори чисто расистки аргументи едно мнозинство в парламента, съставено от лявата, дясната опозиция и части от проправителственото мнозинство отхвърли този проект още на първо четене. Това бе първият опит на българско правителство след 1989 г. да въведе чрез закон елементи от т.н. “позитивна дискриминация” към малцинствата, но, за

¹⁸ Виж: *За следствените арести отново*, София, БХК, февруари 2005 г., достъпен на: www.bghelsinki.org.

съжаление, той се провали. Проектът предвиждаше държавата да създаде специален фонд, от който да се финансират проекти за десегрегация на образованието. С цел да избегне повторно бламиране в Народното събрание правителството реши да го заобиколи и през януари такъв фонд бе създаден с постановление на Министерския съвет. Несъмнено това е по-слабо решение, отколкото ако фондът бе учреден със закон. В сегашния си вид фондът е силно доминиран от правителствени чиновници, така че те, а не малцинствените НПО ще имат решаващата дума при разпределението на средства за десегрегация, които този фонд ще разпределя. Въпреки всичко, самото създаване на този фонд, от който се очаква да акумулира средства и от международни донори, е крачка напред към решаването на най-важния проблем – този за равния достъп на децата от малцинствата до качествено образование.

Макар че качествено образование на децата от малцинствата понастоящем си остава сфера на активност единствено на НПО, все пак в тази ключово важна за интеграцията област бяха предприети някои мерки, които се очаква да дадат ефект през настоящата учебна година. Между тях е осигуряването на закуски, топло мляко и безплатни учебници за около 300 000 деца от първи до четвърти клас, както и решението да се инвестират 10 милиона лева за преодоляване на слабото владение на български език, за транспорт до средишни училища и за борба с отпадането на децата от училище. Всички тези мерки ще имат вероятно позитивен ефект и върху ромските деца, но те не са специално насочени към тях и не решават проблема със сегрегацията на ромското образование. И досега в неправителствените десегрегационни проекти, които и през 2004 г. се осъществяваха без каквото и да е участие на властите, са обхванати по-малко от 2000 ромски деца, което е нищожен дял по отношение на всички ромчета в училищна възраст. И през миналата година, въпреки затегнатия с нормативни документи режим на приемане на деца в училища за умствено изостанали, практиката здрави деца от ромски произход да бъдат приемани в такива училища продължи да се шири.

През декември бе прието постановление за преобразуване на Националния съвет по етнически и демографски въпроси (НСЕДВ) в Национален съвет за междуетническо сътрудничество. С това постановление на практика се ограничават възможностите на ромските НПО да влияят върху политиките, които засягат ромите, защото рязко е намалено представителството на НПО в новия съвет. От друга страна, администрацията на бившия НСЕДВ бе преобразувана в Дирекция “Етнически и демографски въпроси” към Министерския съвет, което в известна степен увеличава влиянието ѝ при взимането на управленски решения, насочени към ромите. В същност заменянето на НСЕДВ със специална Агенция за малцинствата бе обещано още в правителствената програма от лятото на 2001 г. и трябваше да стане до края на 2002 г. Новите органи до известна степен изпълняват, макар и с голямо закъснение, това обещание. Но както новата дирекция, така и новият съвет страдат от същия основен недостатък, като и предшествениците им. Те нямат санкционираща власт и са само съветвателни органи.

Макар че голяма част от 2004 г. мина под знака на подготовката за тържественото откриване на международното Десетилетие на ромското включване 2005 – 2015 г., което се състоя в София на 2 февруари 2005 г. в присъствието на премиери и висши представители на осем източноевропейски страни, както и на шефове на Световната банка и на Институт “Отворено общество” в Ню Йорк, не може да се каже, че тази подготовка имаше друг ефект освен този на предизборна агитация за управляващата коалиция. Доказателство за това е съставеният от специална работна група правителствен План за действие за изпълнение на целите на Декадата на ромското включване. В този план са разписани множество правилни мерки, които трябва значително да облекчат, ако не и да решат, проблемите на образованието, жилищата и инфраструктурата на ромските махали, здравеопазването и трудовата заетост. За съжаление, голямото мнозинство от тези мерки са само добри пожелания, защото финансирането им от бюджета на България е свършено малко.

Предвидена е сума в размер на 37 622 000 евро за десетгодишния период. Тези пари, обаче, са договорени много преди съставянето на Плана за действие 2005 – 2015 г. и също са крайно недостатъчни. Формалното отношение на правителството към собствените му ангажменти за преодоляване на дискриминацията и изолацията на ромското малцинство бяха остро осъдени в специална декларация на 63 ромски общественици, огласена в навечерието на откриването на Декадата. Лозунги за преодоляване на дискриминацията доминираха и първата по рода си демонстрация на роми пред Народното събрание. На 2 февруари 2005 г., в момента, когато в Народния театър в София официалните лица тържествено подписваха Декларацията на десетилетието, около хиляда роми демонстрираха, водени от ромската партия ДРОМ с лозунги срещу дискриминацията и против формалния и казионен характер на Десетилетието. Това бе първата в столицата масова демонстрация на роми с антидискриминационни лозунги след 1989 г.

На 13 и 14 май на специална конференция, организирана от ромската правозащитна организация Проект “Права на човека”, 142 роми–експерти по етнически и демографски въпроси в областните и общинските администрации подписаха Отворено писмо до премиера Симеон Сакскобургготски, в което констатираха, че приетата през април 1999 г. *Рамкова програма за равнопоставено интегриране на ромите в българското общество* не се изпълнява. Те призоваха правителството да пристъпи към действително, а не само на хартия изпълнение на този програмен документ, да предприеме стъпки към всестранни консултации с ромската общественост по въпросите на интеграцията на ромите, както и да даде реални, а не само консултативни правомощия на ромските представители в областите и общините – общинските и областните експерти по етнически и демографски въпроси.

През 2004 г. станалите вече традиционни сблъсъци между роми и полиция по повод незаконното сечене на дърва продължиха. Най-силни бяха те в Самоков през зимните месеци на миналата година, където в директна схватка между роми – дървосекачи и полиция имаше ранени и от двете страни. През януари имаше схватки между роми и полиция в Лом по повод режима на тока в ромската махала. През лятото имаше вълнения в ромския квартал на Бургас поради това, че общината реши да събори повече от сто къщи, построени незаконно, за да се построи на тяхно място жилищен комплекс, но не предназначен за роми. Често социалните протести на безработните и гладни роми преминават в схватки и сблъсъци с полицията и тази опасна тенденция не спира. Липсва каквото и да е ефективен механизъм за предотвратяване на подобни конфликти, в които все по-често протестът срещу глада и мизерията преминава в сцени, наподобяващи междуетнически сблъсък. През януари полицията, под предлог, че търси скрили се престъпници, нахлу в софийското ромско гето “Факултета”, разруши имущество и арестува безпричинно много хора, някои от които бяха пребити. Тази брутална акция предизвика вълнения в гетото.

През август станахме свидетели на безпрецедентен за целия период след 1989 г. взрив на антиромска истерия. На 21 август лидерът на Конфедерацията на труда “Подкрепа” д-р Константин Тренчев излезе с публичен призив за създаване на въоръжени граждански отряди, които да се борят – с оръжие в ръка – срещу това, което той нарече “ромска престъпност”. Този откровено расистки призив на синдикалния лидер бе много остро осъден като опит за възраждане на фашистки методи за справяне с реални проблеми от десетки ромски организации в специално изявление, обнародвано на 27 август. В този най-значим в последните години изблик на агресивна и фашизоидна антиромска реторика тревожното е това, нито президентът, нито премиерът, нито председателят на Народното събрание счетоха за уместно да осъдят призивите на синдикалиста.

През 2004 г. започна да действа новоприетият специален *Закон за защита срещу дискриминацията*. В течение на годината по този закон бяха заведени няколко десетки съдебни дела, мнозинството от които за случаи на расова дискриминация срещу роми.

Случаите касаят откази на обществени заведения като хотели, плувни басейни, кафетерии, дискотеки и ресторанти да допускат роми в тях, откази на работодатели да допуснат роми да кандидатстват за работа или да бъдат наети, както и расистки антиромски изявления от страна на правоприлагащи органи като прокурори, медицински лица като лекари в болници и търговски дружества като агенции за недвижими имоти, направени при осъществяване на дейността им. Тези случаи не са изолирани, а са представителни за широко разпространени продължаващи практики в страната. До края на 2004 г. бяха решени осем от заведените дела. В шест от случаите съдът установи наличие на дискриминация срещу ромите-ищци и осъди компаниите ответници да им заплатят обезщетение за претърпените вреди. Три от осъдителните съдебни решения бяха срещу монополиста “Електроразпределение Столично” ЕАД, за това че предоставя услугите си на роми при по-неблагоприятни условия, отколкото на потребителите-нероми. По-неблагоприятните условия се състоят в това, че компанията лишава потребителите-роми от достъп до електромерите им и от възможност да контролират показанията им, като монтира електромерите на стълбове на голяма височина, както и в това, че отказа да възстанови прекъснатото от авария хранване на множество изправни платци в кв. “Факултета”, докато не се издължат съседите им. Тези неблагоприятни за потребителите действия компанията е предприела само по отношение на потребители-роми, но не и по отношение на потребители не-роми. Делото срещу отказа на компанията да възстанови хранването на изрядни потребители-роми бе заведено и спечелено в обществен интерес от две правозащитни организации – Български хелзинкски комитет и Фондация “Романи бах.” Антидискриминационният закон дава изрична възможност на организации, защитаващи обществения интерес, да завеждат дела за дискриминация в случаи, в които са засегнати правата на множество лица. Други три от съдебните решения, постановени през 2004 г. за дискриминация срещу роми, осъждат търговски дружества за това, че са отказали да предоставят на роми достъп до услугите, които предоставят, или до наемане на работа. Шестте дела, спечелени от роми, жертви на дискриминация, през първата година на действие на антидискриминационния закон бележат неговия успешен старт в съда.

В отрицателен противовес е провалът на парламента и президента да съставят предвидената от закона Комисия за защита от дискриминация. Този провал представлява и нарушение на закона от страна на властите. *Законът за защита срещу дискриминация* предвижда комисията да бъде създадена до 31 март 2004 г. Близо година след изтичането на законния срок, тази комисия все още не съществува. Неуспехът на опита на парламента да избере своята квота от членовете на антидискриминационната комисия се дължи на неправилния подход на политическите сили към този избор. Те проявиха липса на сериозна воля да създадат действащ правозащитен орган и номинираха за членове на комисията личности без професионални и лични качества и легитимност пред обществото, необходими за ефективна правозащитна работа. Номинациите бяха направени без обществено обсъждане и участие на граждански организации и се базираха главно на признака политическо удобство. Президентът от своя страна дори не оповести номинации или назначения за своята квота от членове на комисията, а остана пасивен. Идентичен провал в нарушение на закона претърпя парламента и по отношение на избора на омбудсман, който съгласно *Закона за омбудсмана* трябваше да бъде избран в същия срок като антидискриминационната комисия. Липсата на воля на българските институции да спазват двата новоприети правозащитни закона, като установят действащи институции, които да ги прилагат, предизвиква сериозното неодобрение на Български хелзинкски комитет, правозащитната общност и цялото гражданско общество. Сериозните провали, резултат от липсата на тази воля, трябва да бъдат поправени във възможно най-кратък срок.

11. Дискриминация към хората с умствени увреждания в институциите

През август 2004 г. БХК издаде обширна публикация за положението с правата на човека в българските домове за лица с умствени затруднения.¹⁹ Публикацията бе резултат от тригодишно наблюдение на организацията, включващо посещения във всички институции.

Въпреки някои мерки на правителството да подобри материалните условия в домовете, положението не се промени съществено, а настанените в тях все още са обект на унижително и нечовешко отношение. От март до май Агенцията за социално подпомагане извърши национален мониторинг, резултатите от който бяха обявени на 29.10.2004 г., но не бяха публикувани. Остарялото законодателство, което урежда настаняването в домовете, не бе променено и все още не съдържа гаранции за правата на настаняваните, като не предвижда преглед на законността на настаняването (представляващо по същността си лишаване от свобода) от независим орган, както това се предвижда от *Закона за закрила на детето* за настаняването на деца в институции. Изследването на БХК показва, че настаняването на хора с умствени затруднения в домове се осъществява като често не се събират и анализират прецизно всички изискуеми по закон сведения за кандидата. При съществуващата липса на алтернативни възможности за предоставяне на социални услуги, лицето се настанява в дом незаконно. Освен това, настоящото законодателство по отношение на профилиране, райониране и организиране на дейности в домовете се нарушава дори и от служители на Министерството на труда и социалната политика (МТСП). Продължават да се настаняват заедно лица с умствена изостаналост, лица с психични разстройства и лица с деменция, въпреки че те имат различни потребности и изискват специфични грижи.

През 2004 г. десетки лица с умствени затруднения от домове бяха поставени под запрещение групово в различни градове в страната под негласния натиск на МТСП, което не отмени свое разпореждане от 1999 г. в този смисъл. Системата на запрещение и назначаване на настойник или попечител в България е крайно остаряла и допуска тежки вмешателства в правата и в личния живот на поставените под запрещение. На практика те са лишени от възможността да упражняват гражданските си права до края на живота си.

Макар и леко увеличена през 2004 г., финансовата издръжка на домовете, отпускана от МТСП, се оказа достатъчна да посрещне дори част от елементарните физиологични нужди на настанените в домовете лица. Доколкото бяха осъществени пребазиране и реконструкции на материалната база в домовете, те не спомогнаха за съществено подобряване на качеството на живот на домуващите и бяха по-скоро резултат от външен натиск. Така все още настанените в домовете живеят в сгради, строени за работнически общежития, училища, земеделски постройки и др., в които не разполагат с достатъчно лично пространство, лични вещи и подходящи условия да поддържат дори личната си хигиена.

След като Комитетът за предотвратяване на изтезанията към Съвета на Европа осъществи ad hoc посещение в края на 2003 г. в няколко социални дома в България, през юни 2004 г. той даде препоръки за подобряване на условията в тях и беше уверен от българското правителство, че два от посетените домове – Домът за жени с психически разстройства в с. Раздол и Домът за мъже с психически разстройства в с. Пастра – ще бъдат преместени през 2004 г., а преди това ще бъдат взети спешни мерки за подобряване на материалните условия в тях. За съжаление, БХК не успя да установи следи от подобни мерки при посещенията си през 2004 г. в тези домове. В ДВПР – с. Пастра не е извършван основен ремонт от основаването му през 1980 г. По време на всички посещения на БХК (от 2001 г. до 2004 г.) сградният фонд бе крайно амортизиран – подовете бяха покрити с

¹⁹ *Архипелагът на забравените: Домове за лица с умствени затруднения в България*, София, БХК, 2004 г.

изгнили, замърсени дюшемета и цимент, на места имаше локви от урина. Прозорците в повечето от стаите бяха без стъкла, дограмата бе изгнила, вратите – без брави. Единият от жилищните блокове бе и без външна врата. За 23 години в дома са извършени само няколко освежавания на помещенията. През 2001 г. в ДВПР са поставени и радиатори, някои от които вече са ръждясали или са откачени. Домът разполага с една пералня, която е 25-годишна, няма центрофуга и сушилня. Пред трите основни сгради, в които се намират спалните помещения на дома, са оформени пространства-клетки от по около 30-50 кв. м., оградени с високи около два метра метални огради с опъната над тях бодлива тел. Вратите към тези пространства са метални и се заключват от персонала. Обзавеждането в стаите се изчерпва със стари метални легла, метални шкафчета и гардероби, мръсно постелно бельо – в повечето от стаите има само износени одеяла и скъсани дюшеци, без долни и горни чаршафи. Във втория блок стаите са три и в тях живеят домуващите, които най-трудно контролират физиологичните си нужди. Всички прозорци в тази сграда са без стъкла. Постройката е без външна врата. Чешмите в дома се намират на двора, а вътрешни умивалници в дома нямаше. Тоалетните са външни и често много мръсни.

В ДВПР – с. Раздол бяха положени усилия за подобряване на материалните условия за живот най-вече с дарителски средства – беше обособена баня, стаите бяха обзаведени с нови легла и постелен инвентар, столовата беше обзаведена със столове. Въпреки това, по-голямата част от настанените жени (60) продължиха да живеят в две спални и да не разполагат с никакво лично пространство и вещи. Тоалетните в дома все още не се ползват напълно, макар и ремонтирани. Заниманията не са достатъчни, за да обхванат всички жени, а отдалечеността на дома (в Малешевската планина на 1200 м. надморска височина, на 4 км. от границата на България с Македония) затруднява адекватното медицинско обслужване, доставката на хранителни продукти, посещения на инспектиращи органи и неправителствени организации.

ДВУИ – с. Батошево, който бе обект на международната мисия на МХФ през септември 2004 г. беше в малко по-добро материално положение от най-лошите домове в страната, въпреки че стаите бяха пренаселени, не разполагаха с никакво друго обзавеждане, освен легла, на част от леглата нямаше постелно бельо. Мисията видя много домуващи да перат в перално помещение, което бе оскъдно оборудвано. Само двама санитари – един от които назначен по програмата на МТСП “От социални помощи към осигуряване на заетост” – се грижеха за 100 мъже с интелектуални затруднения. Външният вид и дрехите на мъжете бяха крайно занемарени, както и общата хигиена в сградите, в които се усещаше силна миризма на урина. В две заключени стаи членовете на мисията видяха около 10 домуващи, които според персонала са изолирани заради бягство или поради агресия за неопределен период от време. Изолацията не беше регистрирана и назначена от лекар. Кухненският персонал се оплака от недостатъчно средства от бюджета на дома за храна и кухненско оборудване. Настанените мъже в този дом бяха изцяло необгрижвани и не им се предлагаша никакви занимания освен гледане на телевизия (домът разполагаше с един телевизор за 100 домуващи).

Медицинската дейност в домовете все още е нерегламентирана и затова неконтролирана от държавен орган, а помещенията, в които се извършва медицинска дейност не са лицензирани от ХЕИ. Диагнозите на настанените лица, както и предписваното им лечение не се преразглеждат редовно от психиатър и често са неадекватни на състоянието им.

Макар смъртните случаи в домовете да се регистрират и обобщена информация за тях да се предава в МТСП, все още остават неразследвани или неадекватно разследвани нито вътрешно в домовете, нито от външни медицински и правораздавателни органи. Имаше случаи на убийства на домуващи, извършени от други домуващи, които са резултат от неадекватни грижи, бездействие и общо немарливо отношение на персонала в домовете.

БХК провери два подобни случая, които в никакъв случай не бяха единствените през годината:

- На 17.11.2004 г. в 6:30 ч. сутринта в дома за мъже с психични разстройства в с. Пастра е бил намерен от санитарите в тежко състояние един от настанените в дома мъже – Борис Иванов (59-годишен). Около час след това той починал. Според директора на дома заключението от аутопсията било, че той е починал от тежка черепно-мозъчна травма, нанесена му най-вероятно от другите настанени в стаята. Иванов е бил настанен в блока с най-тежки материални условия (втори) с още 6 души. Бил почти неподвижен с парализирана лява ръка и с неоперирана тежка херния. Въпреки че е бил прегледан все още жив от лекар, Иванов не е бил закаран до най-близката болница за оказване на спешна медицинска помощ. По случая в образувано производство към Следствена служба в гр. Дупница, което все още продължава.
- За друг смъртен случай, този на Йовчо Филипов Лозанов, БХК научи при посещението си в ДВПР – с. Говежда през юни 2004 г., където бяха преместени около половината от мъжете от ДВПР – с. Драгаш Войвода след закриването му поради лоши материално-битови условия. По данни на директора на дома, Лозанов починал през нощта, в един от последните дни на февруари 2004 г. след сбиване с друг домуващ. По случая е било образувано следствие в Следствена служба – гр. Монтана и предварително производство пред Окръжна прокуратура - Монтана, което е вече прекратено.

Въпреки усилията на МТСП да забрани изолирането и имобилизирането на лица с умствени затруднения в институциите, БХК установи и през 2004 г. случаи на изолиране на домуващи в специални помещения или отделения. Организацията получаваше оплаквания и за употреба на физическа сила от страна на персонала по отношение на домуващите.

Дейностите в домовете не включват никакви занимания, насочени към придобиване на социални умения, както и такива, целящи рехабилитация и ресоциализация на настанените в тях. Домовете не разполагат нито с подходяща материална база, и инфраструктура, нито с човешки и финансов ресурс, за да провеждат подобни занимания и все още създаването им не е приоритет на българското правителство. Единствената предлагана в домовете терапия е медикаментозната.

Персоналът в повечето домове няма чувствителност към настанените лица с умствени затруднения и е ниско квалифициран за работа с тях. Освен това, въпреки препоръките на международни организации, за него не бяха създадени допълнителни стимули или обучения с цел подобряване качеството на грижата, която той предоставя.

През 2004 г. БХК установи проблеми с настаняването и престоя и в българските психиатрични болници. По време на мисията на Международната хелзинска федерация в България през септември бе посетена ДПБ–гр. Карлуково. Там бяха открити много случаи на незаконно задържане за два и повече месеца след стационарно извършване на съдебно-психиатрична експертиза в психиатрична болница поради липса на съдебно решение за задължително лечение. Освен това, почти не се наблюдаваше практика по взимане на информирано съгласие за лечение от всички пациенти, независимо дали са настанени доброволно или не в болницата. Много от интервюираните пациенти не знаеха причината за преместването си от една болница в друга. Материалните условия в ДПБ – Карлуково, особено в отделения, където се настаняват пациенти с остри психотични състояния, бяха крайно лоши. Постелното бельо, личните дрехи, подовете и стените на стаите бяха силно зацапани и износени. Пациентите нямаха възможност да поддържат никаква лична хигиена. Прилаганата терапия в болницата бе предимно медикаментозна. Все още се практикуваха

трайни (с месеци) изолации в отделни помещения, с максимално ограничени контакти на изолираните. А физическото имобилизиране се прилагаше в присъствието на други пациенти. Освен това се получиха сигнали за физическо насилие както между пациентите, така и от страна на санитарите по отношение на пациентите.

През 2004 г. настаняването в психиатрични заведения се осъществяваше по стария ред и не съответстваше на международните стандарти за право на лична свобода, но се очаква тази практика да бъде променена с влизане в сила на новия *Закон за здравето* от 1 януари 2005 г.

12. Право на убежище

През 2004 г. Български хелзински комитет продължи да работи по започнатата през 1994 г. дългосрочна програма за защита правата на бежанците и търсещите закрила като лица, представляващи особено уязвима група, бягащи от преследване и нарушение на техните човешки права в страната им на произход. През 2004 г. ситуацията в областта на бежанците в България рефлектира до голяма степен глобалните тенденции в сферата на имиграцията и убежището. Като страна в преход и в процес на присъединяване към Европейския съюз, България демонстрира липса на собствена позиция и неумение да води своя национална политика в тази област. През изминалата година в България определящи за положението на бежанците и кандидатите за убежище бяха фактори като броя на лицата, търсещи закрила, ниската степен на признаване и предоставяне на статут, бюджетната неосигуреност на функционирането на бежанската система, неуспехите в процесите на репатриране на търсещите закрила с окончателен отказ, обществената враждебност и очевидната връзка между все по-рестриктивните мерки, налагани от правителството и нарастването на незаконния трафик на хора. Следва да бъде отбелязано, че тъй като България все още е по-скоро транзитна страна, отколкото крайна дестинация на бежанците, тя не споделя много от проблемите на претоварването на бежанските системи, които са характерни за развитите индустриални страни, но въпреки това следва изцяло и механично приеманите от тях рестрикции, което отбелязва голямо несъответствие между самите рестрикции и публичната нужда от тях.

През 2004 г. България продължи започнатата през предходните години тенденция на налагане на сурови мерки за контрол на границата в опит да реагира на широко провъзгласеното нарастване на броя на търсещите закрила в глобален мащаб, въпреки че статистиката показва чувствително намаляване на потърсилите закрила и убежище през изминалата година в цяла Европа, в това число и в България. Европейският съюз инвестира в България в повишаването на капацитета на службите на гранична полиция с цел привеждането им във състояние да изпълняват от 2007 г. нататък функцията на бъдеща външна граница на съюза. Тези мерки рефлектираха изключително негативно върху броя на влезлите в страната и върху регистрираните молби за закрила, които през 2004 г. в България бяха 1127 лица от 42 страни, което бележи 27.2% намаление в сравнение с молбите на 1549 лица от 38 страни, регистрирани през 2003 г.

На границата не бе провеждано нито ускорено производство, нито каквото и да било друго производство по признаване на статут. Не функционира нито един от планираните за тази цел два транзитни центъра на Държавната агенция за бежанците. БХК констатира, че няма предприети дори действия по започване на строителството на центъра в с. Пъстрогор на българо-турската граница като основен наземен входен пункт, както и на този в с. Бусманци, в близост до Аерогара София, като основен въздушен входен пункт. Властите отказаха на неправителствените организации възможността да наблюдават местата за задържане по границите, въпреки че наблюдението на местата за задържане на незаконно

пребиваващи чужденци на територията на страната не срещаше никакви пречки. Заради това не съществуваша никакви практически гаранции за спазване на принципа non-refoulement (забрана за връщане) по чл. 33, ал. 1 от Женевската конвенция за статута на бежанците за лицата, поискали закрила на границата. В годишните си статистики МВР продължи да не прави разлика между отблъснати нелегални имигранти и търсещи закрила. Бежанската администрация в лицето на Държавната агенция за бежанците запази пасивната си позиция в това отношение и разглеждаше само онези случаи по границата, които ѝ бяха препращани от службите на Гранична полиция, въпреки че съгласно съдебната практика, постановена по делото Гул Азин неправителствените организации могат валидно да сезират администрацията с бежански молби.²⁰ Така през 2004 г. Държавната агенция за бежанците прие за разглеждане само препратените ѝ от Гранична полиция 59 случая, в 30 от които достъпът до територия бе гарантиран само поради намесата на БХК. За сравнение, през 2003 г. препратените от границата случаи бяха 95, а през 2002 г. – 151 случая. Липсата на достъп за наблюдение до местата за задържане на Национална служба “Гранична полиция” доведе до регистрирането на осем случая на връщане (refoulement) в нарушение на чл. 3 от *Европейската конвенция за правата на човека* на лица, търсещи закрила на българо-гръцката граница, четири от които на непридружени деца, търсещи закрила. БХК също така регистрира тревожна тенденция на злоупотреба с бежанската система от страна на полицията, която препраща случаи до Държавната агенция за бежанците на лица, които не са поискали закрила с цел да осигури краткосрочното им пребиваване на територията на България като свидетели по дела срещу трафиканти на хора, вместо да се прилагат подългосрочните мерки за защита на свидетелите по *Закона за борба с трафика на хора*. Поради това през 2004 г. БХК възприе като особено важно възстановяването на функцията по наблюдение на границите и местата за задържане на незаконно влезлите чужденци. В края на 2004 г. бе подписан меморандум между БХК и Национална служба “Гранична полиция”, в която се предоставя неограничен достъп на представителите на организацията за мониторинг и правни консултации в местата за 24-часово задържане по границата.

През изминалата година продължи да работи и Центърът за правна помощ на БХК в приемната на Държавната агенция за бежанците, където бе предоставяна безплатна правна помощ на търсещите закрила и бежанците, настанени в Регистрационно-приемателния център. Тази дейност, както и представителството по съдебни дела на търсещи закрила с достоверни бежански молби, доведе до известен ръст на броя на предоставените закрили, които за 2004 г. бяха общо 276 лица от 1127 регистрирани молби, от които 259 лица с предоставен хуманитарен статут и 17 – с предоставен статут на бежанец. Въпреки това БХК отбелязва, че относителният дял на признатите бежанци остава твърде нисък – едва 1.5% от регистрираните молби за закрила.

И през 2004 г. продължиха опитите на държавната администрация да прокара като законосъобразно провеждането на ускорено производство в Дома за временно настаняване на пълнолетни лица (ДВНПЛ) в София в нарушение на закона и на резолюциите на Изпълнителния комитет на Върховния комисариат за бежанците към ООН. БХК отбелязва като обезпокоителен факта, че докато през 2003 г. съдът по делото Кизито Чукуди отмени тази практика като проведена в нарушение на закона, то през 2004 г. същият съд и дори в същия състав прие по делото Махмудзаде за валидна процедура по ускорено производство, проведена в условията на задържане в нарушение на чл. 5 от ЕКПЧ.

БХК констатира невъзможността на Национална служба “Полиция” да организира в разумен срок връщането на чужденци, задържани заради незаконно пребиваване в България. Задържането на чужденци в ДВНПЛ продължава от пет до осем месеца, като са регистрирани и случаи на задържане за повече от 12 месеца, в които българската държава не е в състояние да прекрати задържането чрез осъществяване на принудителното

²⁰ Решение №108 от 26 април 2004 г. на Софийски градски съд.

отвеждане или експулсиране на чужденца за страната му на произход. На задържаните в ДВНПЛ чужденци не се връчва копие от заповедта за задържане и тази за експулсиране или отвеждане до границата, което прави невъзможно тяхното обжалване в предвидените от закона срокове и затруднява организирането на защитата на чужденците. Липсва държавна система за оказване на правна помощ на задържаните в ДВНПЛ лица, а единствената правна помощ се оказва от представители на програмата на БХК.

13. Права на жените

Изминалата година бележи някои положителни промени в българското законодателство, свързано с правата на жените. Това са влизането в сила на *Закона за защита срещу дискриминацията*, влизането в сила на *Закона за борба с трафика на хора* и приемането на първо четене на проекта за *Закон за защита срещу домашното насилие*. И законите, и проекто-законът засягат правата на жените, тъй като жените в България са сред най-честите жертви на дискриминация, както и на трафик на хора и домашно насилие.

Въпреки напредъка в законодателната област, в областта на приложението на приетите закони все още всичко предстои. Не са изградени структурите и механизмите за приложение на вече приетите закони. До края на 2004 г., много след определения в *Закона за защита срещу дискриминацията* срок, не бе сформирана Комисията за защита от дискриминация. В областта на равнопоставеността на половете и правата на жените от голямо значение е да се създаде практика от такава специализирана комисия. Въпреки възможността за защита по закона пред съда, последният все още демонстрира слаба компетентност по проблемите на дискриминацията на основана на пол. Съществуващата възможност за предявяване на искове пред съда много рядко се използва от жените, при което съдебната практика дава погрешна представа за степента на нарушение на техните права, особено при упражняване на правото на труд. Жените в България не използват достатъчно възможностите на закона поради това, че не искат да рискуват трудно извоюваните си работни места в едно съдебно производство, което не им дава достатъчно гаранции за прекратяване на дискриминацията и за обезщетение.

До края на 2004 г. не бе сформирана и не започна да действа и Националната комисия за борба с трафика на хора, предвидена по съответния закон. С това бе свързано и забавянето в изграждането на приюти за временно настаняване и на центрове за закрила и помощ на жертвите на трафика на хора. В тази дейност държавата разчита все още на усилията и средствата на неправителствени организации и на Международната организация по миграция. Въпреки че *Законът за борба с трафика на хора* бе приет през 2003 година и е в сила от януари 2004 г., неговото изпълнение не бе обезпечено финансово през 2004 г.

През 2004 година навлязоха в съдебна фаза няколко дела за трафик на хора по чл. 159а и 159б от *Наказателния кодекс* – текстове, въведени с измененията от края на 2002 г. Жените-жертви на трафик, свидетели по тези дела, са в неизгодна позиция. Обикновено те не се конституират като частни обвинители и граждански ищци в първото заседание по делото, тъй като нямат никакви права в досъдебната фаза, не се чувстват достатъчно защитени в процеса и не могат да получат правна помощ и реална компенсация. В *Закона за борба с трафика на хора* е възприет принципът на предоставяне на статут на специална закрила само на жертвите на трафик, които са изразили съгласие да сътрудничат на органите на досъдебното производство. Законът не предвижда и механизъм за компенсиране на жертвите на трафик. За изработването на такъв механизъм бе образувана специална работна група към Министерството на правосъдието, но от юли 2004 г. работата ѝ бе спряна.

Все още на активността на неправителствени организации се разчита и в областта на домашното насилие, където държавата също не може да се похвали със съществен финансов принос. Разглеждането на проекто-закона бе забавено през 2004 г., когато той успя да се придвижи до първо и между първо и второ четене. Междувременно не бяха планирани никакви мерки и средства за изпълнението му. Освен бързата съдебна процедура, която той предвижда, държавата следва да се ангажира и със средства за рехабилитация на пострадалите от насилие. Повече от 2500 бяха пострадалите от домашно насилие през 2004 г., на които бе предоставена психологическа консултация и помощ от неправителствени организации в София и в страната. Голяма част от тях имаха нужда от правна помощ и от допълнителни средства за тяхната рехабилитация.

През 2004 г. за пръв път бяха предприети стъпки, предимно от страна Министерство на труда и социалната политика, по посока на изграждане на институционален механизъм за равни възможности на жените и мъжете в България. През март бе създаден сектор “Равнопоставеност на половете” към МТСП. С постановление на Министерски съвет от ноември 2004 година се предвиди създаването на консултативен орган – Национален съвет за равни възможности на жените и мъжете с участието на представителите на държавните институции и с председател министъра на труда и социалната политика. В началото на декември 2004 година бе приет и утвърден от Министерски съвет и първият Национален план за равни възможности на жените и мъжете. Тези инициативи бяха повлияни от Европейския съюз, а приемането на плана предшества прегледа “Пекин плюс 10” на постигнатото в изпълнение на Платформата за действие на Световната конференция за жените от 1995 г.

Тези действия на правителството, макар и закъснели, се очаква да повлияят на равнопоставеността на половете и на правата на жените през следващите години. Необходимо е обаче да се отделят и необходимите ресурси за развитие на тази дейност, както и да се сформират и финансират органите, предвидени в горепосочените закони.

14. Права на децата

И през 2004 г. българското правителство не представи своя периодичен доклад по *Конвенцията за правата на детето*, който трябваше да бъде представен още през юли 1998 г. и е вече закъснял с почти седем години. Първоначалният доклад бе представен през 1995 г. И сега България трябва да докладва за целия период оттогава насам. Българското правителство също така не изпълни своя ангажимент да представи първоначални доклади по факултативния протокол към конвенцията за търговията с деца, детската проституция и детската порнография, както и по Факултативния протокол към конвенцията за въвличането на децата във въоръжени конфликти. То трябваше да направи това до март 2004 г.

Промените в законодателството, регулиращо правата на децата, предприети през 2003 г., в *Семейния кодекс*, *Закона за защита на детето* и в подзаконовите актове, се предполагаше да послужат като бариера за произволното настаняване на деца в институциите. Настаняването при близки и роднини или в приемни семейства се разглеждаше като алтернатива на институционализацията. Настаняването в институции стана възможно само със съдебно решение или временно с административно решение. Но държавата не инвестира в обучение на служителите и поради това практическото прилагане на мерките за закрила на детето в негов най-добър интерес остана на незадоволително равнище.

Вместо подпомагане на родителите, за да изпълняват своята роля, настаняването в институцията все още остава най-прилаганата защитна мярка.²¹ Българските държавни институции отказват да приемат за институционализирани децата в “помощните училища” за деца с леки недостатъци на развитието. Те смятат, че тези деца, “макар да имат специални потребности, не са трайно отделени от семействата си и в този смисъл не са институционализирани”.²² В действителност, голямата част от тези деца живеят при родителите си, когато имат такива, само по време на училищните ваканции, а една значителна част от тях са без родители и остават в държавните институции дори по време на ваканциите. Като цяло, по отношение на отделеността от семейството, те в никакъв случай не се различават от децата във ВУИ и СПИ, които Държавната агенция за закрила на детето признава за институционализирани деца.

Един от най-сериозните проблеми, наред с финансирането, е броят на лицата, заети в защитата на деца на местно равнище. Едно изследване показва, че, например в община Белица, един социален работник отговаря за район с 11 200 жители. В Троян двама социални работници и един правен съветник отговарят за 38 градове и села с общо 25 823 жители. В нито един от случаите социалните работници нямат осигурен транспорт или дори компютри за съхраняване на основни данни за децата, за които те се предполага да работят.

В резултат от горните причини, към 31 декември 2004 г. броят на децата, настанени в приемни семейства, бе само 29,²³ а децата, настанени при близки и роднини към същата дата бяха 3755.²⁴ Съотнесени с данните за децата, живеещи в институции, тези цифри са твърде ниски и те не засягат по съществен начин системата на институционална грижа. Докато не се отделят достатъчно държавни ресурси, за да се препятства изоставянето на деца и за реинтегрирането на децата в институциите в семейства, съчетано с всеобхватно паралелно развитие на алтернативи като приемни семейства и осиновяване, нарушенията на правото на децата да живеят в семейна среда ще продължават.

Макар през последните години да бяха предприети законодателни промени за осигуряване на достъп на всички деца до масовите училища, ситуацията с децата в институциите остава незадоволителна. Основната част от децата, настанени в домове за деца с умствена изостаналост на подчинение на Министерството на труда и социалните грижи,²⁵ нямат достъп до образователната система, а тези деца се смятат за необучаеми.²⁶ Акцентът при тях се поставя върху задоволяването на техните физически потребности, а не върху тяхното обучение и социална интеграция.

Сериозна загриженост предизвиква делът на децата, които са настанени в Домове за деца лишени от родителска грижа, които продължават да посещават “помощни училища”, без техните образователни потребности да се оценяват наново. Така те се лишават от възможността да посещават общообразователни училища като се нарушава тяхното право

²¹ Държавна агенция за защита на детето (ДАЗД), Доклад за състоянието на Домовете за отглеждане и възпитание на деца, лишени от родителски грижи, 2004 г., достъпен на www.sacp.government.bg. Според този доклад през 2004 г. 62.2% от децата, настанени в Домове за деца лишени от родителска грижа, са дошли от тяхното биологично семейство.

²² Коментар на Държавната агенция за закрила на детето относно Алтернативен доклад на НПО за напредъка на България в процеса на присъединяване към ЕС, октомври 2004 г., достъпен на www.sacp.government.bg.

²³ Според запитване по реда на *Закона за достъп до обществена информация* до Агенцията за социално подпомагане, №62-11/21.01.2005.

²⁴ Пак там.

²⁵ Според последните публично достъпни данни, около 3400 деца са настанени в такива институции.

²⁶ ДАЗД, Доклад за състоянието на специализираните институции за деца с увреждания, достъпен на www.sacp.government.bg.

да получат качествено образование, развитие и равни възможности на пазара на труда по-късно.

Въпреки промените в *Семейния кодекс* през 2003 г., които ограничиха възможностите за международни осиновявания, необходима е по-нататъшна реформа. Необходим е унифициран регистър на децата и лицата, които искат да осиновят дете на национално ниво. Това ще увеличи възможностите за намиране на български родители за българските деца дори когато те живеят в различни части на страната. Необходима е и по-голяма прозрачност в системата на международните осиновявания, която ще намали финансовите мотиви за онези, които гледат на международните осиновявания като на “бизнес”. Международните осиновявания следва да се разглеждат като крайна мярка, когато всички други алтернативи са проучени и когато тя е в най-добрия интерес на детето.

България е страна на произход, транзитна страна и, в по-малка степен – страна на крайно направление за трафик на деца. Страните на направление на децата, които се насочват от България, са обикновено Гърция, Турция, Италия, Кипър, Македония и Албания, а също така страните от Централна и Западна Европа.²⁷

Трафикът на деца за международни осиновявания е също проблем в България. През 2004 г. имаше няколко случая на български бебета, които бяха продадени на чужди семейства (често гръцки, макар че напоследък имаше и нашумели случаи с френски семейства). Трафикантите издирват бременни жени и ги транспортират в чужбина, където ги настаняват в специални домове, в които те раждат. Подобен род трафик ще продължи да бъде проблем докато не се въведе добре регулирана и прозрачна процедура за международни осиновявания.²⁸

През юли 2004 г. бяха направени изменения и допълнения на *Закона за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните*, вследствие на които настаняването на деца, извършили противообществени прояви в социално-педагогически интернати и във възпитателни училища-интернати започна да се извършва само по съдебен ред. Това е един значителен прогрес в остарялата система на разглеждане на дела на деца, извършили противообществени прояви, за реформирането на която БХК призовава още от 1996 г. Измененията на закона обаче все още не са изцяло съобразени с принципите на справедливия процес в това, че няма задължително представителство от адвокат, а понятието за “противообществени прояви” продължава да бъде неразчленено на ясно дефинирани състави. Освен това новата процедура по настаняване се оказва изключително тромава. Поради това, половин година след влизането ѝ в сила, съществува реална опасност настаняването в интернати да се извършва с голямо закъснение и в нарушение на закона, което обезсмисля налагането на подобни възпитателни мерки. Намалването на броя на учениците в интернатите през последните години е основна причина за обединяване на паралелки, което, заедно с недостатъчната мотивация на педагогическия персонал, води до силно занемаряване на учебния процес.

Върху изготвянето на този доклад работиха Йонко Грозев, Маргарита Илиева, Емил Коен, Славка Кукова, Красимир Кънев, Юлиана Методиева, Свилен Овчаров, Светла Пеева, Станимир Петров, Илиана Савова, Росица Стойкова и Геновева Тишева. Използвана е и информация, специално предоставена от Програма Достъп до информация.

²⁷ *Informative Report on Child Trafficking*, ENACT (European Network Against Child Trafficking), March 2004.

²⁸ За по-подробна информация за международните осиновявания виж: *Position Paper on International Adoption of Children from Bulgaria*, Save the Children UK, October 2003.